

FILOZOFICKÁ FAKULTA UNIVERZITY KARLOVY

Katedra Sociologie

Mgr. Lenka Boháčová

Davové chování včera a dnes:

Sociologický příspěvek ke zkoumání davu se zaměřením na
frankofonní oblast a literaturu

The Crowd Behaviour Today and in the Past:

Sociological Contribution to the Problematic of the Crowd Focused on
Francophone Domain and Literature

Vedoucí práce: PhDr. Jana Duffková, CSc.

Bakalářská práce

Praha 2011

Děkuji své vedoucí práce, paní PhDr. Janě Duffkové, CSc., za odborné vedení, cenné rady a připomínky, které mi poskytovala během zpracovávání mé bakalářské práce.

Zároveň děkuji svým rodičům a blízkým za finanční a morální podporu po celou dobu mého studia.

„Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.“

V Praze dne

Podpis:

OBSAH

1. Úvod	s. 5
2. Obecný vývoj zkoumání davu	s. 8
2.1. Antické období	s. 8
2.2. Klasické období	s. 9
2.2.1. Dav a historie	s. 10
2.2.2. Dav a literatura	s. 11
2.2.3. Dav a věda	s. 12
2.3. Vznik nové vědy zabývající se davem	s. 13
2.3.1. Psychologie davu	s. 14
2.3.2. Zkoumání davu ve 20.století	s. 15
3. Jednotlivé aspekty davu	s. 17
3.1. Negativní zobrazení davu	s. 17
3.2. Primitivní povaha davu	s. 19
3.3. Nebezpečnost davu	s. 21
3.4. Patologie davu	s. 22
3.5. Dav jako jedinečná bytost	s. 26
3.5.1. Kolektivní duše davu	s. 26
3.6. Hypnóza, nápodoba, sugesce, identifikace	s. 27
3.7. Vůdce davu	s. 32
4. Pokračování studia davu	s. 40
4.1. Veřejnost	s. 40
4.2. Masa	s. 42
4.3. Veřejné mínění	s. 43
5. Závěr	s. 44
6. Shrnutí	s. 48
6.1. Davové chování včera a dnes: Sociologický příspěvek ke zkoumání davu se zaměřením na frankofonní oblast a literaturu	s. 48
6.2. The Crowd Behaviour Today and in the Past: Sociological Contribution to the Problematic of the Crowd Focused on Francophone Domain and Literature	s. 50
7. Bibliografie	s. 52

1. Úvod

Tato práce volně navazuje na naši předešlou práci zabývající se davem v díle Émila Zoly¹, více však uplatňuje sociologický pohled na problematiku davu. Dav a davové chování bylo a stále je předmětem zkoumání různých vědních disciplín: filozofie, psychologie, sociologie,² historie i literatury. Tento pojem je používán i v běžném životě, a proto není snadné ho jednoznačně vymezit. Pro naše účely vyjdeme z Velkého sociologického slovníku, ve kterém je za dav považováno „seskupení většího počtu osob, které jsou v prostorové blízkosti a jsou spojeny zaměřením zájmu k určité věci, problému, osobě nebo skupině“.³ Důležitou roli tedy hraje množství osob, jedno společné místo a společný cíl.⁴

Určit však přesnou hranici, kde začíná a kde končí dav, je stejně složité jako odpovědět na otázku antických logiků, kde začíná a kde končí hromada písku. Kolik zrněk písku je třeba, aby vytvořila hromadu? Vezmeme-li z hromady písku jedno zrnko, je to ještě hromada? Stejně se můžeme ptát: kolik lidí tvoří dav? Odejde-li jeden člověk, jde stále ještě o dav? Nebo je dav spojen s rozlohou místa, které jeho členové zabírají? Ubude-li z tohoto místa jeden metr čtvereční, pak už se nejedná o dav? Dav však nemusí být spojen jen s hlediskem kvantitativním. Například Ortega y Gasset definoval dav následovně: „Pojem davu je kvantitativní a zrakový. Společnost je vždy dynamickou jednotou dvou složek: menšin a mas. Masa je „člověk průměrný“. Takovým způsobem se to, co bylo kvantitou – dav –, proměňuje v určení kvalitativní: je jím jednotvárnost.“⁵ Vytvořit objektivní definici davu zůstává tedy obtížné, a to vede k limitům objektivního bádání o davu.⁶ Dav proto stále zůstává „hlubokým tajemstvím, záhadou, kterou ještě nikdo vědecky nevyložil.“⁷

¹ BOHÁČOVÁ, L., *Sociologický příspěvek ke ztvárnění davu v díle Émila Zoly*, Praha : Univerzita Karlova. Filozofická fakulta. Ústav románských studií, 2010. Vedoucí diplomové práce doc. PhDr. Aleš Pohorský, CSc.

² později i sociální psychologie, antropologie, psychoanalýzy aj.

³ *Velký sociologický slovník*, Praha : Karolinum, 1996, s. 167.

⁴ Roger Brown například klasifikoval lidská uskupení podle jejich velikosti, frekvence shromažďování, frekvence polarizace pozornosti jejich členů a stupně jejich psychologické identifikace. Podle těchto kritérií rozlišil Brown hromadné chování od ostatních typů chování. Zjednodušíme-li jeho vymezení, důležitou roli u něj opět hrají faktory fyzické, časové a psychologické. BROWN, R. W., Mass Phenomena, in *Handbook of Social Psychology*, vol.2, Cambridge : Addison-Wesley, 1954, ss. 833-840.

⁵ ORTEGA Y GASSET, J., *Vzpouza davů*, Praha : Naše vojsko, 1993, s. 38.

⁶ Na počátku vědeckého zkoumání davu byli Charcot a Bernheim, kteří se věnovali hypnóze a sugesci. Na ně navázali kriminologové Sighele a Tarde. Krátce nato vulgarizoval psychologii davu Le Bon, na kterého navázal Freud. V průběhu 20. století zájem o psychologii davu utichl, jako by vše již bylo řečeno, a vědci zkoumali jen roli vůdce a skupinovou konformitu. K tomu přispěl Tchahotine, Dupréel nebo Moscovici. Později bylo studium davu nahrazeno studiem veřejnosti, masy a veřejného mínění. Podrobnějším vývojem studia davu se budeme zabývat v kapitole 2. Obecný vývoj zkoumání davu.

⁷ „un profond mystère, une énigme au sujet de laquelle aucune réponse scientifique satisfaisante n'a été formulée“ RUBIO, V., *La foule. Un mythe républicain?*, Paris : Vuibert, 2008, s. 9 – přeložila L.B.

Pro názornější ilustraci vnímání davu využijeme etymologický původ tohoto slova. Je odvozen od slovesa „dávít“ a ve staročeštině znamenalo „tlačení, nával, útlak“, později „hustý zástup“.⁸ Dav tedy konotuje nedostatek prostoru a vzduchu, nemožnost pohybu. Je vnímán převážně negativně.⁹ Ke stejnému závěru dojdeme i vyjdeme-li z francouzského ekvivalentu „la foule“. Toto slovo je odvozeno do slovesa „fouler – utlačovat“ a znamená početné seskupení lidí, kteří jsou nuceni se na sebe tlačit.¹⁰ V odvozeném významu znamená „foule“ obyčejnost a nízkost, opak elity nebo aristokracie.¹¹ Všechny tyto konotace jsou patrné ve vnímání davu v 19. století, ve kterém vědecké studium davu započalo:¹²

„Davy hrály vždy významnou úlohu v dějinách, ale ta nebyla nikdy tak důležitá, jako v dnešní době. Neuvědomělá činnost davů, vstupující na místo uvědomělé činnosti jedinců, je jedním z hlavních znaků současné doby.“¹³

Proč tedy Le Bon považoval 19. století za „věk davů“? 19. století se z davu zrodilo¹⁴ a v jeho průběhu došlo ke změnám, které davové projevy znásobily. Průmyslová revoluce a urbanizace vedly k větší koncentraci lidí ve městech. Kvůli špatným životním a pracovním podmínkám jejich obyvatel docházelo častěji ke stávkám a vzpourám nespokojených zaměstnanců nebo lidí bez práce. Z optimistické doby plné pokroku se stalo období sociálních nepokojů a politické nestability. Historikové, jako Hippolyte Taine, a spisovatelé 19. století¹⁵ začali proto davu přikládat větší důležitost.

⁸ REJZEK, J., *Český etymologický slovník*, Praha : LEDA, 2001, s. 122.

⁹ Na rozdíl od jiných synonym davu jako je zástup, množství, shromáždění, shluk, masa apod., kterým se však v naší analýze detailněji věnovat nebudeme. U některých autorů, např. u básníka Bérangera, můžeme najít i dav v pozitivním smyslu, ale negativní konotace jsou častější.

¹⁰ CLÉDAT, L., *Dictionnaire étymologique de la langue française*, Paris : Hachette, 1914, s. 262.

¹¹ Proto Sighele, Tarde a Le Bon zjednodušeně ztotožňují dav s lidem.

¹² Kořeny této vědy však můžeme najít již v Antice v dílech Platóna (*Republika, Zákony*) a Aristotela (*Politika, Athénská ústava*). V té době však dav nebyl předmětem analýzy, ale jen zájmu.

¹³ LE BON, G., *Psychologie davu*, Praha : KRA, 1994, s. 5.

¹⁴ Zejména v počátcích Velké francouzské revoluce, která vedla ke vzniku moderní společnosti, hrály davy důležitou úlohu.

¹⁵ O dav se začali zajímat již tzv. „prokletí básníci“. Davem byl fascinován i jejich předchůdce Charles Baudelaire, který si uvědomoval jeho dvojakost. Na jednu stranu by s ním rád splynul, ale na druhou stranu nebyl schopen kontaktu s něčím tak nízkým. Podobné zobrazení davu se objevuje i u Rimbauda v básni „L'orgie parisienne“. Zájem o dav pokračoval i v období romantismu: Alfred de Vigny dav považoval také za něco nízkého. V knize *Stello* např. ukazuje nevzdělaný a zlý dav, který pohrdá básníkem. Dav se objevuje i v dílech Victora Huga (*Hrozný rok (Année terrible)*) a později v období realismu v díle Balzaka (*Historie třinácti (Histoire des Treize)*), Guy de Maupassanta, Julesa Verna (*Trosečníci z lodi Jonathan (Les Naufragés du Jonathan)*), nebo Gustava Flauberta, který byl považován za mistra popisu davu. Toho si můžeme všimnout v davových scénách v *Paní Bovaryové*, v *Salambu* atd. Naturalistické ztvárnění davu můžeme najít u Jorise Karla Huysmanse, Paula Adama nebo J.-H. Rosnyho st. Nejvíce se však objevuje v díle Émila Zoly. Ve francouzském malířství dav ztvárnil v 19. století např. Eugène Delacroix, Constantin Guys a André Devambez.

Na konci 19. století se stal dav předmětem vědeckého zkoumání. Teoretikové Gustave Le Bon,¹⁶ Scipio Sighele¹⁷ a Gabriel Tarde¹⁸ položili základy novému odvětví vědy: psychologii davu. Na následujících stránkách se pokusíme vyložit její základní teze a osvětlit vývoj zkoumání davu. V naší předešlé práci na toto téma¹⁹ jsme zjistili, že mezi tzv. „psychologie davu“²⁰ lze s jistými výhradami zařadit i historika Hippolyta Taina a spisovatele Émila Zolu. Proto se paralelně se sociologickým zkoumáním davu budeme věnovat i historickému a literárnímu pohledu na toto téma. I podle Barrowsové byl „Taine historikem této psychologie a Zola jejím básníkem.“²¹ Ve 20. století pak bylo studium davu obnoveno a objevuje se v dílech, která napsali Serge Moscovici²², Elias Canetti²³, José Ortega y Gasset²⁴ a z českých autorů například Oldřich Mikšík.²⁵

Na rozdíl od ostatních studií týkajících se davu, které jsou všeobecné a věnují se aspektům psychologickým, sociálním, politickým i kulturním zároveň, se budeme věnovat analýze sociologické, obohacené o literární pohled. Vzhledem k našemu zaměření se soustředíme zejména na frankofonní oblast, ze které však zároveň přední představitelé studia davu (zejména jeho počátků) pocházejí. Po uvedení do problematiky davu a vývoje jejího zkoumání, zanalyzujeme jednotlivé aspekty davu. Z těchto analýz pak indukujeme obecný závěr a odpovíme na následující otázky: jaký je vývoj zkoumání davu a jeho směřování? Jaké jsou poznatky o davu a zároveň limity objektivního zkoumání tohoto fenoménu? Je studium davu překonané a má smysl se k němu vracet?

Přestože jsme si vědomi, že dav vstupuje do širšího kulturně-historického kontextu, naše práce se bude zabývat zejména obrazy davu u Sigheleho, Le Bona, Tardea, Zoly a Freuda a do rozsáhlejších interpretací se bude pouštět jen v souvislosti s jejich díly. Cílem je vyložit jednotlivé aspekty „psychologie davu“ (negativní konotace davu, vůdce davu, kolektivní duši, princip nákazy aj.) a vývoj jejich pojetí od poloviny 19. století.

¹⁶ LE BON, G., *Psychologie davu*, Praha : KRA, 1994.

¹⁷ SIGHELE, S., *La foule criminelle. Essai de psychologie collective*, Paris : Félix Alcan, 1892.

¹⁸ TARDE, G., *L'opinion et la foule*, Paris : Presses Universitaires de France, 1989.

¹⁹ BOHÁČOVÁ, L., *Sociologický příspěvek ke ztvárnění davu v díle Émila Zoly*, op.cit.

²⁰ Místo označení „psychologové davu“ by bylo přesnější (ale zároveň formulačně těžkopádné) používat „intelektuálové zabývající se davem“, protože psychologové davu žádnou ucelenou školu netvořili.

²¹ „Taine fut l'historien de cette psychologie, Zola en fut le poète.“ BARROWS, S., *Miroirs déformants. Réflexions sur la foule en France à la fin du XIXe siècle*, Paris : Aubier, 1990, s. 85 – přeložila L.B.

²² MOSCOVICI, S., *L'Age des foules*, Paris : Fayard, 1981.

²³ CANETTI, E., *Masse et puissance*, Paris : Gallimard, 1986.

²⁴ ORTEGA Y GASSET, J., *Vzpoura Davů*, Praha : Naše vojsko, 1993.

²⁵ MIKŠÍK, O., *Psychologie hromadného chování*, Praha : Univerzita Karlova, 1980.

2. Obecný vývoj zkoumání davu

Přestože „vědecké“ zkoumání davu započalo až v 19. století, zájem o tento jev se objevoval již v Antice. Tradici zkoumání davu lze tedy rozdělit na tři hlavní období: antické, klasické a „vědecké“ období zkoumání davu. Na následujících stránkách se budeme podrobněji zabývat každým z nich, i když důraz budeme klást zejména na poslední „vědecké“ období.

2.1. Antické období

V Antice se dav sice objevoval v dílech řeckých tragédů (např. u Euripida) i historiků (např. u Thukydidy), ale až Platón a Aristoteles byli na počátku toho, co Rubio nazývá „antický šok z množství“²⁶. Podle něj položil základy problematiky davu právě Aristoteles tím, že začal rozlišovat mezi *plethos* (dav) a *démos* (obec). *Plethos* označoval zvířecí, divokou a iracionální masu lidí, zatímco *démos* uskupení uvědomělých občanů spojených láskou ke svobodě a úctou k druhým.²⁷ Již v tomto období tedy můžeme najít snahu spojovat dav s něčím nízkým, divokým a nemyslným. Tento jev se prolínal celou historií studia davu a dostal se i do podvědomí široké veřejnosti.²⁸

Podobně se i v Platónově Republice objevila obava z davu.²⁹ Platón připisoval číslům obecně velkou důležitost, z čehož plyne i důležitost připisována velkému počtu lidí. Ztotožňoval proto dav s nejpočetnější třídou, s tzv. třetí třídou, neboli lidem, který má nejhorší předpoklady k filosofii, což vede k velkému strachu z jeho možného převratu. Čísla a matematika byla pro Platóna tím základním, čím by se vše mělo řídit. V *Zákonech*³⁰ proto vystavil správné rozložení obce právě na číslech a byl fascinován tím, že s rostoucím množstvím lidí, roste i jejich síla a moc.

Přestože si byl Platón vědom moci množství a měl z něj strach, nijak nedoporučoval toto množství vzdělat. Trval na tom, aby se lid vzdělával jen tolik, kolik je to nutné – tedy minimálně.³¹ Dav se tedy podle něj skládá z těch, kteří „nevědí“. Filosof se proto má držet

²⁶ „le choc antique du nombre“ RUBIO, V., op.cit., s. 15 – přeložila L.B.

²⁷ RUBIO, V., ibid., s. 15.

²⁸ Jen málokterý autor se vymanil z tohoto přístupu k davu. Zcela pozitivní pohled na dav má např. James Surowiecki, který ve své knize *The Wisdom of Crowds* líčí pozitivní aspekty davu. Ty se však týkají zejména lepší schopnosti tipovat správný výsledek. SUROWIECKI, J., *The Wisdom of Crowds*, London : Abacus, 2004.

²⁹ PLATON, *La République*, Paris : Garnier-Flammarion, 1993, VI/499d-500d.

³⁰ PLATON, *Les Lois*, in *Oeuvres complètes*, t.2, Paris : Gallimard, 1950, V/744b-746d.

³¹ PLATON, ibid., VII/818a-818e.

od davu dál a nesnažit se s ním ani mluvit.³² Z toho důvodu Platón tvrdě kritizoval sofisty, kteří se jako „nevědomí mluvící před jinými nevědomými“ snažili vlichotit davu a říkali jen to, co chtěl dav slyšet.³³

Aristoteles sice na jednu stranu přisuzoval davu nízkost a nevzdělanost, na druhou stranu však pro něj množství bylo zárukou větší ctnosti a estetického citění: podle něj je totiž možné, že i když z vybraných jednotlivců není ani jeden čestný, když se tyto jedinci shromáždí, budou lepší než každý zvlášť – ne z pohledu jednotlivce, ale z pohledu skupiny.³⁴ To však neplatí za každých okolností, ale zejména v řízení obce a v případě, že tyto jedinci podléhají „dobrým“ a stálým zákonům. Tato ambivalence davu vedla Aristotela k výše zmíněnému rozlišení na *démos* a *plethos*. Z davu se díky zákonům může stát uvědomělá obec lidí, ale vždy je třeba si na dav dávat pozor. V očích Aristotela v sobě dav nese určité nebezpečí, že v něm za jiných podmínek převládne zkaženost a ideální systém řízení se zhroutí. Dav jako takový je proto a-politický a není schopen vlády, pokud se nepřemění na *démos*.

Přestože lze najít v pojetí Aristotela a Platóna určité podobnosti, je patrné, že v hlavních závěrech se oba liší. Zatímco Platón skončil své úvahy o davu pouze v rovině čísel a množství, Aristoteles dospěl dál. V davu viděl protiváhu vládnoucí vrstvy a upozornil na využití jeho předností, pokud se z neuspořádaného množství stane uspořádaná a jednotná obec. Bez tohoto přechodu zůstává dav nepolitickým činitelem, na kterého se musí dohlížet, aby nebyl zdrojem vzpoury. V tom se Aristoteles shodoval s Platónem.

2.2. Klasické období

Aristotelovo rozlišení mezi *démos* a *plethos* se znovu objevilo v 19. století³⁵ a zájem o dav pokračoval až do století 20.

Dav samotný byl více vidět i v běžném životě,³⁶ a proto se intelektuálové z rozličných odvětví začínali o tuto problematiku blíže zajímat: „Ať už se jedná o revoluční povstání, manifestace a stávky dělníků, nebo [v případě Francie] o podporu generála Boulangerera, dav

³² PLATÓN, *Gorgias*, in *Protagoras et autres dialogues*, Paris : Garnier-Flammarion, 1967, 473d-474c.

³³ PLATÓN, *ibid.*, 459a-459d.

³⁴ ARISTOTELES, *Les Politiques*, Paris: Garnier-Flammarion, 1993, III/11/1281a-1281b.

³⁵ Například Viktor Hugo píše ve své básni věnované revoluci v roce 1830: „Včera jste nebyli víc než pouhý dav: dnes jste se však stali lidem.“ „Hier vous n' étiez qu' une foule: Vous êtes un peuple aujourd' hui“ HUGO, V., *Oeuvres poétiques, avant l' exil 1802-1851*, t.1, Paris: Gallimard, 1964, s. 821 – přeložila L.B.

³⁶ Zejména historie Francie je v 19. století bohatá na různé davové projevy – od Francouzské revoluce až po Červencovou revoluci a Komunu – více viz. kapitola 2.3. Vznik nové vědy zabývající se davem.

a jeho rozličné projevy nemohl nechat spisovatele, myslitele ani ostatní vědce zcela lhostejnými.³⁷

2.2.1. Dav a historie

Přestože se za prvního historika, který se zabýval davem, považuje Hippolyte Taine, podle Rubia byl tím prvním již Edmund Burke.³⁸ Ve své knize *Úvahy o revoluci ve Francii*³⁹ se anglický historik zabýval děním za kanálem La Manche a zejména chováním davů za Francouzské revoluce. Zobrazoval hlavně násilné činy davu a politické důsledky těchto činů, které považoval za stejně závažné.⁴⁰

Přesto se dav stal hlavní postavou historie až v knize *Počátky novodobé Francie* (Les Origines de la France contemporaine) již zmíněného francouzského historika Hippolyta Taina. Zatímco se Burke inspiroval Francouzskou revolucí v roce 1789, Taina přiměla k úvahám nad davem až Komuna téměř o století později. Tón obou knih je však shodný, i když u Taina se obava z davu zdá ještě větší. Jeho popisy davu, které vyjadřují znepokojení společnosti stále trpící vzpomínkami na násilí, jehož je dav schopen, zůstala na dlouho zakořeněna v myslích jeho čtenářů. Dav se stal prostředkem, kterým se francouzská společnost vyjadřovala k aktuálnímu dění,⁴¹ prostředkem, který by se mohl snadno stát budoucí mocí. Tato podle Taina „tisícihlavá příšera“⁴² děsila francouzskou společnost. Dav představoval pro Taina „ohromný vřed“⁴³, kterého je třeba se zbavit – a to tím, že se přemění (stejně jako psal Aristoteles) v uvědomělý lid. I po této přeměně však dav zůstane nebezpečným, protože jeho původní povaha se může kdykoli znovu projevit.

Dav zobrazoval velmi podobně i další francouzský historik, Jules Michelet. V jeho *Historii francouzské revoluce* (Histoire de la révolution française) popisuje povstání za Francouzské revoluce a nutnost mít se před davem na pozoru. Při podobných povstáních totiž

³⁷ „Qu’il s’agisse des soulèvements révolutionnaires, des manifestations et des grèves ouvrières, ou bien encore du soutien au général Boulanger, la foule, à travers ses divers modes d’expression, ne pouvait laisser tout à fait indifférents penseurs, écrivains et autres hommes de science.“ RUBIO, V., op.cit., s. 29 – přeložila L.B.

³⁸ RUBIO, V., ibid., s. 29.

³⁹ BURKE, E., *Úvahy o revoluci ve Francii*, Brno: CDK, 1997.

⁴⁰ BURKE, E., ibid., ss. 146-147.

⁴¹ Což je patrné ve Francii dodnes – vzpomeňme si např. na časté stávkové manifestace a hromadné protesty proti vládním rozhodnutím na podzim roku 2010.

⁴² TAINÉ, H., *Les Origines de la France contemporaine*, t. 1-2, Paris : Éditions Robert Laffont, 1986, s. 287.

⁴³ „un abcès énorme“ TAINÉ, H., ibid., s. 382 – přeložila L.B.

podle něj „dlažba hořela, půda byla jako podminovaná a z podzemí již bylo slyšet dunění sopky.“⁴⁴

Popisy výše zmíněných historiků se blížily literatuře, ani spisovatelé samotní však nezůstali pozadu a dav se začal objevovat i v jejich dílech.

2.2.2. Dav a literatura

Najít přesnou linii mezi historií a literaturou bylo v 19. století složité, protože jak už bylo řečeno, díla soudobých historiků se dala zčásti považovat i za díla literární. Jak píše Macherey: „literatura o běžném člověku z lidu vznikala paralelně s díly historiků“.⁴⁵

Již v roce 1835, v díle Balzaka, se objevují první popisy davu (Balzak připodobňuje dav např. k „hadovi tisíce barev“⁴⁶) příznačné pro většinu spisovatelů 19. století. Dav se objevuje v dílech Viktora Huga, Guy de Maupassanta, Émila Zoly a dalších autorů (viz.pozn.13).

Jak už bylo řečeno v úvodu, tato práce navazuje na diplomovou práci *Sociologický příspěvek ke ztvárnění davu v díle Émila Zoly*,⁴⁷ a proto se zaměřuje zejména na francouzské prostředí⁴⁸ a francouzské autory. Právě v díle Émila Zoly se dav objevuje ve velmi rozličných konotacích. Naše výše zmíněná analýza se zaměřila zejména na *Germinal* a snažila se rozebrat metafory a přirovnání davu v tomto díle. Ty můžeme rozdělit do pěti skupin: zvířecí metafory, přirovnání k divochům a barbarům, přírodní metafory, přirovnání k ženám a alkoholikům. Jednotlivé metafory však nejsou striktně oddělené a v *Germinalu* se vzájemně prostupují.

Ve výše zmíněné práci jsme dospěli k následujícím závěrům: „Dav je v díle Émila Zoly nejčastěji spojován se zvířecími metaforami. Tato metafora však u Zoly začíná již u zobrazení jednotlivců a je tedy logické, že se přenáší i na větší uskupení jednotlivých postav, tedy na dav. Zvířecí metafory mají v *Germinalu* více úloh: za prvé reprezentují to, co mají zvířata a lidé společné, za druhé slouží k výstižnějšímu zobrazení charakteru jednotlivých postav. Na jednu stranu snižují člověka na zvířecí úroveň (tuto roli však častěji plní přirovnání k divochům a barbarům), na druhou stranu symbolizují jeho propojení s přírodou (které je

⁴⁴ „le pavé brûlait, le sol était comme miné, vous entendiez déjà dessous gronder le volcan.“ MICHELET, J., *Histoire de la révolution française*, Paris: Robert Laffont, 1979, s. 137 – přeložila L.B.

⁴⁵ „la littérature de l'homme d'en bas se constitue parallèlement aux récits historiques“ MACHEREY, P., *Figures de l'homme d'en bas, Hermès: Masses et politique*, 1989, n°2, ss.67-88 – přeložila L.B.

⁴⁶ „un serpent aux mille couleurs“ BALZAC, H.de, *Histoire des Treize*, Paris: GF Flammarion, 1985, s. 358 – přeložila L.B.

⁴⁷ BOHÁČOVÁ, L., op.cit.

⁴⁸ ve kterém ostatně zájem o dav a davové chování započal

zejména u venkovských lidí přirozené). Zolovy metafory a přirovnání jsou plné dvojznačností. Dvojí interpretace odkazují za prvé k propojení fyzického a psychického světa a za druhé k propojení lidského světa s přírodou. V Zolově díle se proto zvířecost a lidskost mísí: zatímco lidé jsou zobrazeni jako zvířata, zvířata jsou personifikována (např. koně žijící v dole) a věci ožívají (např. důl Voreux). Vše tvoří součást jednoho velkého celku, přírody.

Spojení s přírodou je patrné i v přírodních metaforách davu.⁴⁹ Síla a jednota davu je symbolizována metaforou rozvodněného toku a metafora bouře a větrné smršti symbolizuje jeho divokost a nespoutanost. Tato divokost davu je přítomna za prvé v popisu davu žen a za druhé je připisována vlivu alkoholu. Přestože jsou davy nejbarvitější a nejhrůzostrašněji vykresleny zejména v násilných scénách (dav na pochodu krajinou, ponížení Maigrata davem žen, konfrontace s vojáky), v *Germinalu* se nacházejí i pokojné davové scény. Ty zobrazují dělníky při práci a zdůrazňují jejich sounáležitost a jednotu. Násilný dav alternuje v různých vlnách s tím pokojným a tato střídání jsou podkreslena odpovídající symbolikou barev.⁵⁰

2.2.3. Dav a věda

Přestože pouze nepřímo, ale přesto značně, zkoumání davu bylo ovlivněno i medicínou a výzkumem hypnózy a sugesce. V tomto ohledu se pozdější „psychologové davu“ inspirovali zejména francouzskými lékaři J.M. Charcotem a H. Bernheimem. Prvotní cíl jejich výzkumů byl sice osvětlit dědičnost a degeneraci, ale jejich závěry se později použili pro vysvětlení a pochopení takových jevů jako bylo ovlivňování a vznětlivost.⁵¹

Linie zkoumání davu započala na poli historie, přešla přes literaturu, až se dostala na sklonku 19. století k vědě. Dav se však stal jakýmsi vyprávěním, mýtem a tohoto nádechu se nezbavil ani při vědecké analýze – proto je obtížné rozlišit nejen literaturu od historie, ale i vědecké zkoumání davu od nevědeckého.⁵²

⁴⁹ Celkově můžeme najít v *Germinalu* přibližně dvě stě padesát zvířecích obrazů, jejichž objektem je člověk, a asi padesát obrazů zobrazujících přírodní síly. (LORENCINI, A., *La comparaison et la métaphore dans Germinal d'Émile Zola*, São Paulo : Ciências e Letras de Assis, 1972, s. 81.)

⁵⁰ BOHÁČOVÁ, L., op.cit., ss. 66-67.

⁵¹ RUBIO, V., op.cit., s. 31.

⁵² Přestože nazýváme psychologii davu vědou, jsme si vědomi těchto limitů.

2.3. Vznik nové vědy zabývající se davem

Ve druhé polovině 19. století se začali zejména francouzští a italští⁵³ intelektuálové věnovat novému odvětví sociálních věd: psychologii davu.⁵⁴ Po porážce Francie v roce 1870, po Pařížské komuně a po četných stávkách a povstáních⁵⁵ dostalo francouzské měšťanstvo znovu strach z lidových vzpour. Lidé, kteří měli ještě v paměti Francouzskou revoluci, si uvědomovali sílu množství a obávali se povstalých mas.

Revoluce, stávky a manifestace, ke kterým docházelo v průběhu celého století, ovlivnily „psychology davu“,⁵⁶ jako byl Scipio Sighele, Gabriel Tarde a Gustave Le Bon, natolik, že se na ně odvolávali a používali je pro ilustraci svých závěrů. Většinou však zůstaly jediným zdrojem jejich analýz. Svědčí o tom zejména počáteční fáze Francouzské revoluce, které se v dílech těchto „psychologů davu“ objevují nejčastěji. Ať už se jedná o červencové události roku 1789, říjnový pochod na Versailles, který vyústil v nucený návrat krále do Paříže, o masakr Champ-de-Mars v červenci 1791, nebo o pád monarchie v srpnu následujícího roku, ve všech těchto událostech se davy projeví jako násilné. V souladu s názvem studie Louise Chevaliera *Pracující třídy a nebezpečné třídy*⁵⁷ považovali proto tyto „psychologové davu“ lid za hrozbu stabilní a fungující společnosti. Nevšímali si toho, že revoluční davy se neskládaly vždy pouze z lidu, ale i z jiných společenských vrstev: například v roce III revolučního kalendáře se pokusil o převrat republiky dav složený převážně z měšťanů a o rok později se o restauraci monarchie pokusil dav konzervativních finančníků.⁵⁸

19. století se zrodilo z davu, ale dav se stal i jedním z jeho hlavních problémů: všechny režimy, které se v průběhu století vystřídal, měly strach z davových povstání. Podle

fait indifférents penseurs, écrivains et autres hommes de science.“ RUBIO, V., op.cit., s. 29 – přeložila L.B.

⁵³ Jak jsme již uvedli, davu se zčásti věnoval i Edmund Burke ve svém rozboru Francouzské revoluce, ale centrální úlohu mu přisoudili až Francouzi Tarde, Le Bon a Ital Sighele.

⁵⁴ Jak jsme již uvedli, kořeny této vědy však můžeme najít již v Antice v dílech Platóna (*Republika, Zákony*) a Aristotela (*Politika, Athénská ústava*). V té době však dav nebyl předmětem analýzy, ale jen zájmu.

⁵⁵ Podle Barrowsové byla však povstání plná násilí spíše výjimkou a to i mezi horníky, kteří patřili k nejnásilnějším povstalcům. Z 2700 stávek v letech 1870-1890 došlo ve skutečnosti jen k jedné vraždě. (BARROWS, S., op.cit., ss. 24-25.) Stalo se to 26. ledna 1886 v Decazeville. Dělníci stávkovali kvůli snížení mzdy a asi dva tisíce se jich vydalo na radnici. Skandovali různá hesla a vydělili zástupce těžařské firmy natolik, že se před nimi dal na útěk. Několik horníků ho dostihlo a vyhodilo z okna. Další výjimkou byla stávka ve Fourmies, která byla krvavě potlačena vojáky a zemřelo při ní 14 lidí. Zola přirovnal tuto stávku ke stávce v Ricamarie, kterou se sám inspiroval pro napsání *Germinalu*. (ibid., s. 34.)

⁵⁶ Jak jsme již uvedli, jsme si vědomi, že označení „psychologové davu“ není zcela vyhovující, protože je příliš zjednodušující a vytváří iluzi jednoty zkoumání davu. Ve skutečnosti tyto intelektuálové jednotný směr netvořili. Proto toto spojení používáme s jistou rezervou, v uvozovkách.

⁵⁷ CHEVALIER, L., *Classes laborieuses et classes dangereuses*, Paris : Librairie Académique Perrin, 2002. – přeložila L.B.

⁵⁸ RUBIO, V., op.cit., ss. 24-25.

Fureta docházelo v průběhu 19. století k neustálým bojům mezi přívrženci revoluce a restaurace. Etapami těchto bojů byly „události let 1815, 1830, 1848, 1851, Komuna a 16. květen 1877“.⁵⁹ Přestože byly výše zmíněné revoluce a povstání značně různorodé, dav v nich pokaždé hrál důležitou roli a v myslích Sigheleho, Tardea a Le Bona se masové chování spojilo s protispolečenským.⁶⁰ Nejvíce k tomu přispěla Pařížská komuna, jedna z nejkrvavějších občanských válek v historii Francie, kterou tito „psychologové davu“ zažili a měli ji v živé paměti. Strach z davu, k němuž se na konci století přidal sílící vliv odborů a socialismu, se stal téměř posedlostí. Proto vznikla věda, která se snažila principu davu porozumět.

2.3.1 Psychologie davu

Psychologie davu představuje vědu na pomezí psychologie a sociologie. Zaměřuje svou pozornost na studium hromadného chování,⁶¹ zabývá se tedy psychickými procesy v jejich širším sociálním kontextu. Scipio Sighele vymezil rozdíl mezi psychologii, sociologií a hromadnou psychologii. Podle něj není sociologie ničím jiným než psychologii ve velkém, vědou, „ve které se zrcadlí základní zákony psychologie jedince, ale v širším a komplexnějším měřítku.“⁶² Mezi psychologii, která se zabývá studiem jednotlivce, a sociologií, která studuje společnost jako celek, se tak vytváří prostor pro vědu, která studuje uskupení lidí „vymykající se zákonům psychologie i sociologie.“⁶³ Za zakladatele psychologie davu jsou zpravidla považováni Scipio Sighele,⁶⁴ Gabriel Tarde⁶⁵ a Gustave Le Bon.⁶⁶

⁵⁹ FURET, F., *Penser la Révolution française*, Paris : Gallimard, 1978, s. 16.

⁶⁰ Tito „psychologové davu“ nahlíželi na dav jen z jednoho úhlu, z jejich postavení ve společnosti. Zcela opomněli pojetí davu jako legitimního nástroje revoluce a revoluci nepojímali jako neutrální změnu, ale jako negativní převrat vyhovujících společenských poměrů.

⁶¹ Pojem hromadné chování je však širší než samotný dav. Podle Mikšíka je hromadné chování specifickým typem sociálního chování, které je vyvoláno působením neobvyklých životních okolností na soubor jedinců. Pojem hromadného chování se nekryje s chováním člověka v davu, které je jedním z jeho možných případů. MIKŠÍK, O., op.cit., ss. 27 a 33.

⁶² „dans laquelle les lois principales de la psychologie individuelle se reflètent étendues et complétées“ SIGHELE, S., ibid, s. 10 – přeložila L.B.

⁶³ „qui s'éloignent des lois de la psychologie individuelle, insi que de celles de la sociologie.“ SIGHELE, S., ibid., s. 23 – přeložila L.B.

⁶⁴ Scipio Sighele (1868-1913) byl italský kriminolog, který ve své knize *Delikventní dav* (*La Foule criminelle* 1891) jako jeden z prvních autorů poukázal na skutečnost, že člověk v davu ztrácí racionální sebekontrolu a je ovládán skrytými pudy zločinné a kruté povahy.

⁶⁵ Gabriel Tarde (1843-1904) byl francouzský sociolog a kriminolog, který se proslavil zejména svou teorií nápodoby, vysvětlenou v knize *Les Lois de l'imitation* (1890), a rozlišením davu a veřejnosti z knihy *L'Opinion et la foule* (1901).

⁶⁶ Gustave Le Bon (1841-1931) byl francouzský sociální psycholog, který psychologii davu zvládnul ve stejnojmenné knize *Psychologie davu* (*Psychologie des foules* 1895). V jeho pojetí davu je důležitá role sugesce.

Všichni tři „psychologové davu“ se ve svých pracích inspirovali soudobými událostmi a knihou francouzského historika Hippolyta Taina *Počátky novodobé Francie*. Susanna Barrowsová proto považuje za zakladatele této nové vědy Taina:

„Ještě než znovu vypukla další povstání, vynalezl Taine v 80. letech psychologii davu. Právě on vypracoval schéma kolektivního chování, které bylo později připisováno Le Bonovi. Taine vymyslel základní metafory a dal celé polemice „vědecký“ ráz.“⁶⁷

Ať už byl zakladatelem této vědy kdokoli: historik Taine, kriminolog a právník Tarde, Sighele nebo Henry Fournial,⁶⁸ tím, kdo tuto vědu nejvíce zpopularizoval, byl bezpochyby Le Bon. Aniž by se příliš zabýval detaily, které dokázal rozlišit Tarde a Sighele, i přesto, že byl schopen spojit protichůdné teorie o hypnóze Charcota a Bernheima, Le Bon vypracoval největší syntézu dosavadního vědění o davu. Přestože se jednalo jen o sumarizaci dosavadních historických, literárních a vědeckých spisů, díky Le Bonovi vstoupil tento směr jak na pole vědecké, tak zároveň i do povědomí laické veřejnosti.

2.3.2. Zkoumání davu ve 20. století

Na Le Bona navázal na počátku 20. století Sigmund Freud, který považoval *Psychologii davu* za „skvěle vyložený obraz duše davu“⁶⁹ a Le Bona často ve svých dílech citoval. Freud se však nezabýval davem jako takovým, ale spíše se na něm snažil vysvětlit princip identifikace. Dav proto nepředstavoval centrum jeho zájmu, ale davové jevy sloužily pro ilustraci Freudovy psychologie.

Přesto můžeme i v jeho díle najít některé poznatky o davu. Freud spojuje dav s libidem. Podle něj člověka k vytvoření davu pohání „láska k druhým“ a překonání sebelásky.⁷⁰ To se děje na základě dvou principů: idealizace (vůdce) a identifikace (mezi sobě

⁶⁷ „Avant même que retentissent à nouveau des accents de révolte, au cours des années quatre-vingt, Taine avait inventé la psychologie des foules. C'est Taine qui a mis au point le schéma du comportement collectif qui a été ultérieurement attribué à Le Bon. C'est Taine qui a trouvé les métaphores essentielles et donné le ton „scientifique“ à la polémique.“ BARROWS, S., op.cit., s. 174 – přeložila L.B.

⁶⁸ Henry Fournial vypracoval práci týkající se kolektivní odpovědnosti a davů ještě jako student na oboru kriminologie. Tato práce byla publikována v roce 1892 a stala se tak první studií o davech ve francouzštině. Předcházela totiž francouzské vydání *Delikvčního davu*. Jinak byl však její přínos této problematice zanedbatelný.

⁶⁹ „une peinture de l'âme des foules brillamment présentée“ FREUD, S., *Psychologie des foules et analyse du moi*, in *Essais de psychanalyse*, Paris: Payot & Rivages, 2001, s. 141 – přeložila L.B.

⁷⁰ FREUD, S., *ibid.*, ss. 166-169.

rovnými v davu). Dav je totiž pokračováním původní tlupy, jinak řečeno „seskupení jedinců, kteří nahradili ideál svého já tím samým předmětem a v důsledku toho se ve svém já identifikovali s ostatními.“⁷¹ Z toho plyne, že klíčovou osobou ve Freudově pojetí davu se stává osoba otce (neboli vůdce). Právě on totiž zosobňuje „ideál našeho Já“ a stává se jakýmsi „centrálním mozkiem“ davu. Proto Freud uvádí, že nelze pochopit podstatu davu, nebudeme-li se zabývat jeho vůdcem.⁷²

V návaznosti na Freuda se většina pozdějších děl⁷³ týkajících se davu, zabývala zejména studiem vůdce a ovlivnění veřejného mínění. Již v roce 1932 však pronesl E. Dupréel na mezinárodní konferenci týkající se davu, že „práce [zabývající se davem] jsou stále roztržitější a kritičtější a je třeba si všítat i děl, v jejichž názvu se dav neobjevuje.“⁷⁴

Ve skutečnosti se davem zabývá široké spektrum věd (filosofie, psychologie, psychoanalýza, politika, sociologie, literatura, historie, historie umění atd.), aniž by mu však věnovaly zvláštní studii. Jediným, kdo se snažil navázat na historii zkoumání davu, byl Serge Moscovici ve své knize *l'Âge des foules* (Věk davů).

Ani to však nezabránilo tomu, že bylo studium davu odsunuto do pozadí a na jeho místo se dostaly práce zabývající se masou, veřejností a veřejným míněním.⁷⁵ Určité vyústění proto našla problematika davu ve studiu hromadných sdělovacích prostředků.

⁷¹ „une somme d'individus, qui ont mis un seul et même objet à la place de leur idéal du moi et se sont en conséquence, dans leur moi, identifiés les uns aux autres“ FREUD, S., *ibid.*, s. 202 – přeložila L.B.

⁷² FREUD, S., *ibid.*, s. 206.

⁷³ Např. dílo Serge Tchakhotina.

⁷⁴ „les travaux sont plus dispersés, plus critiques aussi. Il faut tenir compte de ce qui est dit sur la question dans les ouvrages dont le titre n'est pas révélateur par lui-même.“ DUPRÉEL, E., *Y-a-t-il une foule diffuse? L'opinion publique, Centre international de synthèse*, Paris:Alcan, 1934, s. 112 – přeložila L.B.

⁷⁵ V tomto směru jsou důležité práce, které vydali M-L. Rouquett, E.Canetti, J. Ortega y Gasset, H.Broch a S.Kracauer.

3. Jednotlivé aspekty davu

Všichni výše zmínění autoři nebyli vzájemně ovlivněni jen studiem stejného tématu, ale někteří z nich se dokonce osobně setkali nebo si psali. Je známo např., že Taine byl členem Společnosti fyziologické psychologie, které předsedal Charcot. Víme také, že Taine radil Zolovi poté, co napsal Terezu Raquinovou (dochovala se jejich vzájemná korespondence). Na oba dva se pak odkazoval ve svých dílech Tarde, Sighele a Le Bon. Poslední jmenovaný chodil na přednášky Charcota a Freud asistoval při Bernheimových experimentech týkajících se všemocnosti sugesce.

Z těchto četných kontaktů plyne velká podobnost závěrů všech těchto intelektuálů. Obsah studií je velmi podobný, přestože přístup k němu a jeho interpretace se liší. Napříč celým studiem davu se však objevují tři hlavní linie: dav jako bytost *sui-generis*, jevy jako hypnóza, sugesce a nákaza a v neposlední řadě postava vůdce davu. Na tyto základní aspekty davu se podíváme blíže v této kapitole.

3.1. Negativní zobrazení davu

Jedním z hlavních aspektů davu, který se objevuje téměř ve všech dílech autorů zabývajících se davem, je jeho negativní obraz. Většina autorů spojuje dav s lidem,⁷⁶ a proto mu přisuzuje stejné charakteristika jako této (v 19. století obávané) společenské vrstvě.

Negativní zobrazení davu však neplyne jen z toho, že je dav spojován s lidem, se skupinou, která je podle výše zmíněných autorů nebezpečná a primitivní od přírody, nebo se do prvotního primitivního stavu vrací působením davu. Negativní obraz davu sahá mnohem hloub. Podobnou teorii předložil Scipio Sighele ve své knize *Delikventní dav*. Jeho vysvětlení se zakládá na kritice Spencerova axiomu, podle kterého je charakter agregátu⁷⁷ stejný jako charakter jeho jednotlivých složek. Sighele sice neupírá tomuto axiomu obecnou platnost, ale upozorňuje na četné výjimky. Podle něj platí Spencerův závěr pouze v agregátech složených ze stejnorodých jednotek, ale již neplatí, jsou-li jednotky velmi odlišné. A právě na takové heterogenní agregáty se Sighele zaměřuje při svém výzkumu nejvíce.

⁷⁶ Proti tomu se později vymezuje Ortega y Gasset, který zdůrazňuje, že „davem nemá být chápán „dělník“: neoznačuje společenskou třídu, ale vrstvu nebo druh lidí, které dnes najdeme ve všech společenských vrstvách.“ ORTEGA Y GASSET, J., *op.cit.*, s. 89.

⁷⁷ Agregát je nahodilý a dočasný souhrn jedinců bez specifické sociální vazby.

Analogie mezi agregáty tedy není možná, pokud se neskládají ze „stejných, nebo přesněji z velmi podobných“⁷⁸ jednotek. Podle Sigheleho však homogenita není jedinou podmínkou, aby Spencerův axiom platil. Dále je třeba, aby stejnorodé jednotky byly spojené „stálým a organickým vztahem.“⁷⁹ Takový vztah je podle něj mezi členy rodiny nebo stejné společenské třídy. Proto Sighele tvrdí, že Spencerův axiom nelze uplatnit, „jedná-li se o agregáty složené z rozdílných a neorganických jednotek,“⁸⁰ jako je tomu v případě davu. Ztotožňuje-li však většina výše zmíněných vědců dav s lidem, pak si zde Sighele protiřečí, když považuje dav za heterogenní skupinu, ale lid za homogenní. Jak může být dav heterogenní, skládá-li se z lidu?

I přes tuto nesrovnalost plyne pro Sigheleho z jeho pozorování a výzkumů jednoduchý závěr: negativní obraz davu. Dav podle něj znamená průměrnost a člověk v davu je horší, než člověk izolovaný. Ke stejnému závěru se přidal i Gabriel Tarde, pro kterého dav představoval „opravdovou degradaci na stupni sociálního vývoje.“⁸¹

Mohlo by to být i jinak? Mohl by dav v sobě nést i něco pozitivního? Jestliže na jednu stranu představuje dav pro část autorů zlo, které dřímá v hloubi lidu, a je proto hrozbou demokracie, pak zákonitě pro druhou polovinu musí dav představovat prostředek, jak svrhnout nevhodnou vládu a nastolit demokracii. V obou případech je tedy dav viděn pozitivně těmi, kteří si změnu přejí, ale negativně těmi, kteří chtějí zachovat současný pořádek. Na konci své kariéry přistoupili na pozitivní aspekty davu i Gabriel Tarde a Scipio Sighele. Přiznali existenci hrdinských davů.

Přesto v dílech autorů zabývajících se davem převažuje jeho negativní zobrazení. K tomu přispívá jednak jeho spojení s lidem, jednak souvislost s fyzickým kontaktem, který je sám o sobě zneklidňující, a nakonec i proces, kterým dav vzniká – skládání.⁸² Všechny tyto faktory dělají z davu něco nižšího, primitivního.

⁷⁸ „égales, ou pour parler plus exactement, très semblables entre elles“ SIGHELE, S., *La Foule criminelle*, Paris : Félix Alcan, 1892, s. 18 – přeložila L.B.

⁷⁹ „un rapport stable et organique“ SIGHELE, S., *ibid.*, s. 19 – přeložila L.B.

⁸⁰ „lorsque les agrégats sont formés d'unités hétérogènes et inorganiques“ SIGHELE, S., *ibid.*, s. 21 – přeložila L.B.

⁸¹ „une véritable rétrogradation sur l'échelle de l'évolution sociale“ TARDE, G., „Les Crimes des foules“, *Archives d'anthropologie criminelle et des sciences pénales*, n°40, 1892, s. 357 – přeložila L.B.

⁸² Max Nordau formuloval zákon o degradaci množství, podle kterého s vzrůstajícím počtem lidí roste i průměrnost. NORDAU, M., *Degeneration*, New York : University of Nebraska Press, 1968.

3.2. Primitivní povaha davu

K negativnímu zobrazení davu se přidávají další charakteristiky, které ho doplňují – ve většině textů je podle Rubia dav popisován velmi pejorativně (jedná se zejména o jeho alkoholismus, pocit síly a s ním spojené násilí, dědičnost, nemoci, bláznivost a degeneraci). Jednotliví autoři se podle něj liší jen mírou bláznovství a alkoholismu, které davu přisuzují, obě charakteristiky jsou však vždy přítomné.⁸³

Z tohoto pohledu je jednou z charakteristik davu úplná absence inteligence. Dav není schopen uvažování, a proto je spojován s nejnižší a nejprostší vrstvou společnosti. Henry Fournial použil rozdělení lidského mozku podle Alexandra Lacassagneho, které říká, že čelní část mozku odpovídá inteligenci, týlní část pocitům a temenní část aktivitě, a řekl, že „dav je týlní, temenní, ale nikdy čelní.“⁸⁴ Znovu se zde tedy vracíme k zákonu, na který upozornil Max Nordau, o degradaci množství. Protože to, co se se vzrůstajícím počtem lidí stává průměrným, je především inteligence. Proti tomuto názoru oponuje James Surowiecki, který tvrdí, že jakékoli rozhodnutí skupiny je intelektuálně výš než rozhodnutí jednotlivce a nezáleží na tom, jak chytrý nebo informovaný tento jedinec je.⁸⁵ To však platí jen v případě rozhodování nikoli obecně. Surowiecki rozlišuje tři typy rozhodovacích problémů – kognitivní (problémy, které mají jednoznačné řešení), koordinační (jak koordinovat chování vůči druhým, kteří se snaží o to samé) a kooperační (jak spolupracovat).⁸⁶ Dav však považuje za „rozumný“ jen pokud jsou splněny následující podmínky: různorodost názorů (každý člen davu musí jednat na základě svých informací), nezávislost, decentralizace (lidé jsou schopni se specializovat) a agregace (existence mechanismů, které přemění individuální mínění na kolektivní rozhodnutí).⁸⁷

Vraťme se však k převažujícímu názoru o davu. Výše zmíněný nedostatek rozumu nevyklučuje dostatek morálního chování. Všichni autoři zabývající se davem (kromě Taina a Ortegy y Gasseta)⁸⁸ přiznávají davu určitou schopnost morálního chování. Z těchto dvou protikladů plyne oscilace autorů mezi negativním pojetím davu a některými jeho pozitivními aspekty.

⁸³ RUBIO, V., op.cit., s. 62.

⁸⁴ „la foule est occipitale, pariétale, mais jamais frontale“ FOURNIAL, H., *Essai sur la psychologie des foules*, Paris : G.Masson, 1892, s. 23 – přeložila L.B.

⁸⁵ SUROWIECKI, J., *The Wisdom of Crowds*, London : Abacus, 2004, s. XVII.

⁸⁶ *Ibid.*, ss. XVII-XVIII.

⁸⁷ *Ibid.*, s. 10.

⁸⁸ Podle Ortegy y Gasseta leží totiž těžiště způsobu života davového člověka ve snaze žít bez poslušnosti jakékoli morálky. ORTEGA Y GASSET, J., op.cit., s. 130.

Proč však nelze „hromadit“ inteligenci, ale lze „hromadit“ morálku? Podle Sigheleho je důvodem fakt, že pocity se dají vyjadřovat navenek a lze je tudíž přenášet pomocí sugesce a náказы. To však není možné v případě intelektuálních schopností.⁸⁹ Tarde však vysvětloval tento jev jinak: podle něj se jakýkoli čestný čin (např. i hrdinství) liší od činu morálního jen stupněm morálnosti. Zatímco talent a genialita se od běžné inteligence liší nejen stupněm, ale i podstatou.⁹⁰ Proto může dav v ohledu morálním vystoupat velmi vysoko (ačkoliv může i velmi hluboko klesnout), ale intelektuálně zůstává vždy velmi nízko.

Podle Sigheleho je tedy morálka přístupná davu proto, že ji lze vyjádřit vnějšími projevy a tudíž předat pomocí sugesce, dle Tardea je to možné díky její jednoduchosti. Oba kriminologové však dospěli ke stejnému závěru.

Přirovnání davu k něčemu inteligenčně nevyspělému však nevzniklo v 19. století. Už v době osvícenství a dokonce ve starém Řecku byl dav spojován s chudobou, s barbarstvím, s něčím nízkým a nerozumným. Přirovnání davu ke zvířeti nebo k divochům, která používali Sighele, Tarde a Le Bon v 19. století, se objevila i v názorech Voltaira, Merciera, Balzaka a Eugèna Suea.⁹¹

Gabriel Tarde používal ve svých popisech všechny tyto negativní konotace davu – nedostatek rozumu, zvířecost i pudovost:

„Mezi nejcivilizovanějšími populacemi představuje dav vždy divokost nebo zvířecost, méně než to, je to impulzivní a posedlé zvíře, hračka svých pudů a bezmyšlenkovitých zvyků, někdy zvíře nízkého druhu, bezobratlovec, obrovský červ, jehož vnímavost je rozptýlená a který se ještě neuspořádaně hýbá po tom, co mu byla useknuta hlava.“⁹²

Nedostatek rozumu tedy bývá spojen i se zvířecí povahou davu. Podle Ripolla symbolizuje zvíře primitivní a divošskou součást člověka. Pud, kterým jsou poháněna zejména zvířata, je podle něj životní elán, ale také ničivá síla, princip stability, ale i zbytek původního násilí.⁹³ Dav je také rozpolcený mezi těmito dvěma aspekty⁹⁴ a pokud převáží jeho

⁸⁹ SIGHELE, S., *La Foulle criminelle*, op.cit., s. 171.

⁹⁰ TARDE, G., „Foules et sectes au point de vue criminel“, *Revue des Deux Mondes*, Déc.1893, s. 351-352.

⁹¹ BARROWS, S., op.cit., s. 46.

⁹² „Parmi les populations les plus civilisées, une foule est toujours une sauvagesse ou une faunesse, moins que cela, une bête impulsive et maniaque, jouet de ses instincts et de ses habitudes machinales, parfois un animal d'ordre inférieur, un invertébré, un ver monstrueux où la sensibilité est diffuse et qui s'agite encore en mouvements désordonnés après la section de sa tête.“ TARDE, G., „Les Crimes des foules“, *Archives de l'anthropologie criminelle*, n° 40, 1892, s. 358 – přeložila L.B.

⁹³ RIPOLL, R., *Réalité et mythe chez Zola*, t. 1, Lille : Atelier Reproduction des Thèses, Université de Lille, 1981, s. 310.

násilná část, neuvažuje logicky, dokonce většinou neuvažuje vůbec. Spojení primitivní povahy davu a jeho zvířecí podstaty jsme našli i v díle Emila Zoly, který dav často znázorňuje jako běžící stádo dobytka nebo koní.

I Taine spojoval davy s návratem člověk do jeho primitivního stádia. Tlupy, které popisoval, jsou brutální a chovají se jako zvíř. Podle něj se v ní může změnit kdokoli, jakmile se stane součástí davu:

„[...] z pokojného a civilizovaného vesničana, dělníka i měšťana se náhle stává barbar, nebo ještě hůř primitivní zvíře, šklebící se opice, krvelačná a chlípá, která vraždí s úšklebkem a vesele poskakuje nad zkázou, kterou způsobil.“⁹⁵

Stejný názor měl i Anton Jurovský. Ten tvrdil, že koho jednou dav strhne s sebou, jen těžko odolává jeho vlivu. Dav jako kdyby odbourával v člověku jeho dočasnou civilizační nadstavbu. V důsledku toho se nám pak člověk ukazuje v takové podobě, kterou bychom u něho nečekali.⁹⁶ Z tohoto překvapení a nepředvídatelnosti chování člověka v davu plyne nebezpečnost davu.

3.3. Nebezpečnost davu

Ačkoli je tedy dav schopen i morálních činů, vždy převažuje zobrazení jeho negativních aspektů, jakoby morálnost byla jen zbožným přáním, možností, která nebude nikdy zcela využita. Proto je dav zobrazován spíše jako něco, před čím je třeba se mít na pozoru, něco, co budí strach. Dav tedy představuje hrozbu nejen pro jednotlivce, ale i pro celou společnost. Svědčí o tom i síla a pocit všemocnosti, který dav má. Jednotlivci, ze kterých se dav skládá, si jsou dobře vědomi toho, že pod ochranou anonymní množství jim je dovoleno téměř vše. Síla množství je pro ně rozhodující. Dav se pak stává netolerantním, pyšným a vše, co se mu postaví do cesty, musí být zničeno. Proto je dav podle Rubia schopen i těch nejhorších činů. Ať už se jedná o zmíněné činy z Francouzské revoluce, smyšlenou

⁹⁴ Zvířecí metafory davu v *Germinalu* ukázaly tuto dvojakost : jednak zobrazují násilí (v případě davu v pohybu), ale představují i stabilizační prvek (v případě hmyzích metafor davu).

⁹⁵ „[...] du paysan, de l'ouvrier, du bourgeois, pacifiés et apprivoisés par une civilisation ancienne, on voit tout à coup sortir le barbare, bien pis l'animal primitif, le singe grimaçant, sanguinaire et lubrique, qui tue en ricanant et gambade sur les dégâts qu'il fait.“ TAINÉ, H, op.cit., t. 1, s. 351 – přeložila L.B.

⁹⁶ JURŮVSKÝ, A., *Duševní život v společenských podmínkách*, Bratislava : Osvěta, 1963, s. 197.

kastraci prodavače Maigrata v Zolově *Germinalu*, nebo násilí při dělnických stávkách, všichni ti, kteří se zabývali davem, ho ukazují jako něco nebezpečného.⁹⁷

Čím je však tato hrozba davu podporována? Vezmeme-li v úvahu fakt, že uprostřed davu (velkého množství lidí, které⁹⁸ není schopno myslet, ale jen cítit) jsou tyto pocity znásobeny vlivem nákazy, pak je obava z davu jasnější. Určitý pocit v davu se podle Tardea zintenzivňuje matematickou posloupností.⁹⁹ Pocity vyhnané do extrémů pak vedou k nejhorším excesům a násilným činům davu. Tohoto faktu využívali ve svých dílech Taine, Sighele, Tarde, Le Bon a další.

Nejde však jen o to, že se pocity uprostřed davu zintenzivňují, ale i o povahu těchto pocitů. Rubio tvrdí, že nejnáchylnější k nákaze jsou právě nejhorší lidské pocity a vlastnosti: závist, pýcha a dětinskost.¹⁰⁰ A pocity, které jsou nejnakažlivější, jsou zároveň nejintenzivnější.

Proto „je pomluva častější než obdiv, [...], křik nespokojenosti se [v davu] rozšiřuje snadněji než provolávání slávy, a panika se objevuje častěji než statečnost.“¹⁰¹

Dav se vlivem všech těchto charakteristik jeví jako nebezpečný. Nejprve je to kvůli fyzickému kontaktu, který dav definuje a který je sám o sobě znepokojující. K tomu se přidává blízké spojení davu s lidem, ze kterého se často (ale ne výhradně) skládá a který také vzbuzuje nedůvěru. Dalším faktorem je teze o skládání a degradaci množství, kterou definoval Nordau, a v neposlední řadě k tomu přispívá i povaha nakažlivých pocitů a jejich exponenciální zintenzivnění.

3.4. Patologie davu

Dav není považován jen za bytost nebezpečnou, ale i za bytost nemocnou. Jednou z nejhorších patologií, kterou dav podle Rubia trpí, je šílenství.¹⁰² K podobnému závěru dospěl i Fridrich Nietzsche, který tvrdil, že „šílenství se u jedinců vyskytuje jen výjimečně,

⁹⁷ RUBIO, V., op.cit., s. 65.

⁹⁸ dle těch, kteří se davem zabývali

⁹⁹ TARDE, G., „Foules et sectes au point de vue criminel“, op.cit., s. 353.

¹⁰⁰ RUBIO, V., op.cit., s. 65.

¹⁰¹ „le plaisir de dénigrer étant plus vif que le plaisir d'admirer, [...], les huées se répandent plus facilement encore que les bravos, et les accès de panique y sont plus fréquents que les élans de bravoure“ TARDE, G., „Foules et sectes au point de vue criminel“, op.cit., s.360 – přeložila L.B.

¹⁰² RUBIO, V., op.cit., s. 66.

ale je pravidlem ve skupinách.“¹⁰³ Podle Jurovského má tento přístup dvě základní příčiny. Je to zaprvé tím, že toto chování vzniká epizodicky, za určitých podmínek a situací, a přitom navozuje v psychice změny. Zadruhé je to proto, že tyto změny jsou (kromě několika výjimek) považovány za negativní „davové zdivočení“.¹⁰⁴ Ani Sighele nijak nezpochybňuje fakt, že se dav „nachází ve stádiu opravdového šílenství“. Důkazem toho jsou nejen činy, které dav páchá, ale i nedostatek uvažování, který jim předchází.¹⁰⁵ Nedostatek rozumu a šílenství se zde tedy spojuje.

V souvislosti s výše zmíněnými charakteristikami se v 19. století vyskytovaly dvě nové metafory davu, které souvisely i se změnami v tehdejší francouzské společnosti. Povaha davu byla připodobňována k povaze žen nebo alkoholiků.¹⁰⁶ Například Tarde dospěl ve svých výzkumech davu k závěru, že chování davu je stejné jako chování jedinců ženského pohlaví:

„[...] svými stále stejnými rozmary, vzbouřenou poslušností, důvěřivostí, nevyrovnaností, rychlými a nevysvětlitelnými přechody od zuřivosti k něžnosti, od zoufalství k výbuchům smíchu, dav je žena, i když se skládá z osob mužského pohlaví.“¹⁰⁷

Tarde a Le Bon se uchylovali k podobným přirovnáním, protože považovali ženy za „bytosti, které jsou na nižším stupni vývoje.“¹⁰⁸ Ženy jsou podle nich (stejně jako dav) velmi nestálé ve svých citech a příliš impulsivní.

Podobné vyobrazení žen používal i Émile Zola v *Germinalu*, ve kterém jsou aktéry destrukce právě ony. Jako první se uchylují k hrozbám a nejvíce ovlivňují chování mužů: „Avšak prška cihel houstla, nyní se přidali k ženským i chlapi.“¹⁰⁹ a tlačí je do násilí: „To ženské strkaly, ječely a popichovaly chlapy.“¹¹⁰

¹⁰³ „Madness is the exception in individuals but the rule in groups.“ NIETZSCHE, F., *Beyond Good and Evil*, New York : Random House, 1966, s. 90 – přeložila L.B.

¹⁰⁴ JUROVSKÝ, A., op.cit., s. 190.

¹⁰⁵ „la foule soit à l'état de folie réelle“ SIGHELE, S., *La Foule criminelle*, op.cit., s. 110 – přeložila L.B.

¹⁰⁶ BARROWS, S., op.cit., s. 46.

¹⁰⁷ „[...] par son caprice routinier, sa docilité révoltée, sa crédulité, son nervosisme, ses brusques sautes de vent psychologiques de la fureur à la tendresse, de l'exaspération à l'éclat de rire, la foule est femme, même quand elle est composée d'éléments masculins.“ TARDE, G., „Foules et sectes au point de vue criminel“, op.cit., s. 369 – přeložila L.B.

¹⁰⁸ LE BON, G., op.cit., ss. 21-22.

¹⁰⁹ ZOLA, É., *Germinal*, přel. Eva Outratová, Praha : Odeon, 1970, s. 378.

¹¹⁰ ZOLA, É., *Germinal*, přel. Eva Outratová, Praha : Odeon, 1970, s. 283.

Ženy se dostanou do popředí děje po vypuknutí chaosu a násilí během stávky. Při pochodu davu jsou ženy pokaždé v jeho přední části¹¹¹ a jsou tudíž spojovány s negativním vývojem situace:

„Objevily se ženské, na tisíce ženských, rozčuchané vlasy rozevláté dlouhým během, v cárech, jimiž prosvítala holá kůže, ona nahota samic utahaných věčným plozením hladových krků. Některé nesly v náručí děti a občas je zdvihaly nad hlavu jako prapory smutku a pomsty. Jiné, mladší, s bujným poprsím bojovnic, mávaly holemi; a ty staré, příšerné babizny, ječely, až se jim šlachy na hubeném krku napínaly div nepraskly.“¹¹²

Jak jsme již uvedli v naší předešlé práci zabývající se davem,¹¹³ toto revoluční zobrazení žen může připomínat obraz Eugène Delacroixe „Svoboda vede lid na barikády“, avšak v odstrašující podobě. Nejedná se zde o alegorii svobody, jejíž nahota by připomínala krásu řeckých soch, ale o nahotu „samic“¹¹⁴ nedostatečně zahalených v hadrech. Místo trikolórou, symbolem demokracie, mávají ženy svými hubenými dětmi, vlajkou smutku a pomsty. Místo zobrazení republikánských hrdinů jde o vyobrazení ošklivých starých čarodějnic, které křičí tak hlasitě, až jim málem praskají hlasivky. Ani mladé ženy se nevyhnou negativnímu zobrazení a jejich tváře jsou zošklivené nafouknutými hrdly.¹¹⁵ Negativní zobrazení žen doplňuje fakt, že jsou prostovlasé. To je ve vnímání lidí z 19. století řadí mezi lehké ženy, jako jsou tanečnice a prostitutky. Román tak v sobě skrývá sexuální konotace a protagonistkami sexuálního násilí jsou opět ženy, které jsou schopny i kastrace.¹¹⁶

„Ale ženské se na něm chtěly ještě jinak pomstít. Kroužily kolem něho, věřily ho jako šelmy. Všechny hledaly, čím by ho ještě zneuctily, něco zběsilého, jak by si vylily zlost. [...] A Baba Pálená svýma vyschlýma stařeckýma rukama roztáhla nahá stehna a uchopila to mrtvé mužství. [...] Baba

¹¹¹ Jednak proto, že jsou násilnější a dravější, ale i z důvodu ochrany ostatních. Horníci se domnívali, že by nikdo nezaútočil na ženu.

¹¹² ZOLA, É., *Germinal*, přel. Eva Outratová, Praha : Odeon, 1970, s. 307.

¹¹³ BOHACOVA, L., op.cit.

¹¹⁴ Podobně zneklidňující obraz obnažených žen se objevuje i v *Břichu Paříže*: „Florent, que les femmes intimidaiet toujours, se sentait peu à peu perdu dans un cauchemar de filles aux appas prodigieux, qui l'entouraient d'une ronde inquiétante, avec leur enrouement et leurs gros bras nus de lutteuses, telles des femelles lâchées.“ „Florent, kterého ženy vždy odstrašovaly, cítil, že se pozvolna ztrácí v té noční můře plné dívek s nesmírnými půvaby. Uzavíraly kolem něj kruh, který ho zneklidňoval chrapotem a nahými silnými pažemi bojovnic, podobných vypuštěným samicím.“ (ZOLA, É., *Le ventre de Paris*, in *R-M*, t. 1, s. 718 – přeložila L.B.)

¹¹⁵ Zobrazení žen připomíná i sochu Françoise Rudea „La Marseillaise“, která se nachází na Vítězném oblouku v Paříži. I ona má rozervaný šat, odhalenou část těla a odhodlaný výraz zošklivený bolestí a hněvem.

¹¹⁶ „Kastrční úzkost“ odlišuje podle Freuda muže od žen, protože ženy se kastrace obávat nemusí.

Pálená nabodla uzlík masa na tyč, zvedla ho nad hlavu jako prapor a vyrazila s ním na silnici, ječící ženské za ní.“¹¹⁷

Ženy se v této scéně opět stávají zvířaty, vlčicemi, které touží po krvi a nepoleví ve svém snažení, dokud nedostanou svou vyčenichanou oběť. Divokost žen je zde spojena se sexuální pudem,¹¹⁸ a proto se vrhají na symbol mužství prodavače Maigrata. V jejich ruce se objevuje nová vlajka, vlajka smrti, a dav začíná být veden pudem vražedným.¹¹⁹ Muži jsou natolik ochromeni zběsilostí žen, že nejsou schopni zasáhnout:

„To příšerné zohavení se odehrálo za mrazivého zděšení. Štěpán ani Maheu ani nikdo jiný nestačily zasáhnout; jen nehybně přihlíželi těm rozběsněným fúriím.“¹²⁰

V tomto kontrastu s muži je zřejmé, že vzrušení a krutost davu je mnohem větší a děsivější, když se dav skládá z žen.¹²¹

Dav žen je v *Germinalu* vyobrazen jako karikatura a zveličení toho mužského. Muži se však pod vlivem alkoholu chovají podobně. Přestože má opilost v *Germinalu* také několik podob (morální, alkoholickou nebo vražednou), všechny typy vedou k větší iracionalitě a převaze pudového chování. Le Bon, Taine, Tarde a Sighele také spojují dav s alkoholem. Podle nich jde o divokou bytost s nepředvídatelnými reakcemi, kterou je možné přirovnat k nejhorším francouzským opilcům.¹²² Sklon k alkoholismu je podle těchto autorů zakódován vlivem dědičnosti a degenerace v příslušnicích lidu. Proto se alkoholismus objevuje i v případě davu. Z tohoto pohledu je obraz davu koherentní: jestliže se skládá z opinců a zdegenerovaných lidí, „vzbouřený dav nemůže být nic jiného než šílený“.¹²³

¹¹⁷ ZOLA, É., *Germinal*, přel. Eva Outratová, Praha : Odeon, 1970, ss. 323-324.

¹¹⁸ Freud se blíže zabýval energií sexuálních pudů, tzv. libidem. (FREUD, S., *Psychologie des foules et analyse du moi*, in *Essais de psychanalyse*, Paris : Payot & Rivages, 2001, s. 150.)

¹¹⁹ Podle Le Bona stačí v určitém stádiu davu jen navrhnout vraždu nebo drancování a člověk v davu hned podlehe tomuto pokušení. (LE BON, op.cit., s. 23.)

¹²⁰ ZOLA, É., *Germinal*, přel. Eva Outratová, Praha : Odeon, 1970, s. 325.

¹²¹ I podle „psychologů davu“ jsou davy složené z žen násilnější než davy mužské: „elles épouvantes toujours par le degré extraordinaire de leur exaltation et de leur férocité.“ „vždy děsí obrovskou mírou vypjatosti a krutosti“ (TARDE, G., *L'opinion et la foule*, op.cit., s. 50 – přeložila L.B.) Podle Taina lze vysvětlení větší krutosti ženského davu najít v davové nauce, ke které jsou ženy náchylnější. (TAINÉ, H., op.cit., t. 2, s. 283.)

¹²² BARROWS, S., op.cit., ss. 67-68.

¹²³ „la foule ameutée ne peut être que folle“ TAINÉ, H., op.cit., t.1, s. 321 – přeložila L.B.

3.5. Dav jako jedinečná bytost

Ať už je to díky blízkému fyzickému kontaktu, úzkému spojení s lidem,¹²⁴ nebo kvůli výše zmíněným patologiím, které dav připodobňují k nejhorším z lidí, všechny tyto aspekty vytváří z davu jedinečnou bytost. Dav se tak stává (podobně jako člověk) bytostí, která má tělo i smysly. Jak jsme si však už všimli výše, nejedná se zcela o analogii s člověkem, ale spíše s bytostí bližší zvířatům.

Tarde, jak už jsme viděli v jedné z citací,¹²⁵ připodobňoval dav k obrovskému červu. Taine viděl v davu „obra, tisícíhlovou zrůdu“, nebo dokonce „slona, který by znenadání znovu zdivočel“.¹²⁶ Jules Michelet přirovnával dav k sopce¹²⁷ – opět tedy k jednolitému tělesu, které v sobě skrývá nebezpečí. Dokonce i v lékařském prostředí převládá představa davu jako osobité bytosti. Například Henry Fournial označil dav za „nový organismus, [...] bytost, která cítí a jedná, ale nepřemýšlí, [...], [bytost] podobnou setnutým zvířatům“.¹²⁸

Již od Antiky až po *Psychologii davu* byl dav spojován s lidem, s člověkem, nebo přesněji se zvířetem, a tím se z něj stala jedinečná bytost, která může být nadána jednou kolektivní duší davu.

3.5.1. Kolektivní duše davu

Když se jedinec stane součástí davu, podléhá jakési „kolektivní duši“,¹²⁹ kterou Sighele označuje jako „společné myšlení“.¹³⁰ Jedinci, kteří jsou součástí davu, ztrácejí kritičnost, veškeré zábrany, jsou pod vlivem pudů a nevědomí, vykazují zvýšenou citlivost, nechají se vést společnými vášněmi a vírou, jednají jeden jako druhý, neboť jsou podřízeni „zákonu duševní jednoty davů“.¹³¹ Ve jménu této kolektivní duše jedinci obětují i své osobní zájmy.

Kolektivní duše je podle Rubia to, co davu dodává jeho osobnost a jednotnost, proto je podmínkou davu. Tato duše se však liší od duší jednotlivců, kteří tvoří dav, je tedy vlastní

¹²⁴ nebo spíše jedincem z lidu, který davu propůjčuje tvář

¹²⁵ viz. kapitola 3.2. – Primitivní povaha davu

¹²⁶ „colosse, un monstre aux millions de têtes“ „un éléphant qui tout d'un coup redeviendrait sauvage“ TAINE, H., op.cit., t.1, op.cit., s. 295-349 – přeložila L.B.

¹²⁷ MICHELET, J., op.cit., s. 137.

¹²⁸ „un organisme nouveau, [...], un être qui sent et qui agit, mais qui ne réfléchit pas, [...] semblable à des animaux décapités“ FOURNIAL, H., op.cit., s. 23 a s.107 – přeložila L.B.

¹²⁹ LE BON, G., op.cit., s. 13.

¹³⁰ „une pensée commune“ SIGHELE, S., *La Foule criminelle*, op.cit., s. 31 – přeložila L.B.

¹³¹ LE BON, G., op.cit., s. 13.

pouze davu.¹³² Kolektivní duše je davu přisuzována také od počátku jeho zkoumání – objevuje se v Antice, i v dílech spisovatelů, jako byl Maupassant nebo Zola, ale nejvíce se objevuje v tzv. vědeckém období studia davu.¹³³ Sighele, Tarde i Le Bon shodně zastávali názor, že individualita v davu mizí a všechny myšlenky se upínají stejným směrem – ke společnému cíli davu. Proto Tarde vylučuje z davu uskupení jako chodce na ulici, cestující ve vlaku apod., protože tito nejsou spojeni žádným společným cílem. Aby vznikl dav, je potřeba, aby nebyl spojen jen fyzicky, ale i „sociálně“, „poháněn stejnými pocity ke společnému cíli.“¹³⁴

Nejedná se zde tedy o fyzikální soudržnost, ale o něco víc: jelikož jedinci určité skupiny mohou splynout jen tím, co mají společné (v případě davu jde tedy o průměrnost) a ne tím, čím se liší (odlišnosti se totiž neutralizují), není divu, že vzniká společná jednotná duše davu, charakterizována společnou vírou a cílem.¹³⁵

3.6. Hypnóza, nákaza, sugesce, identifikace

Jestliže jsme si ukázali, že dav je považován za jedinečnou bytost s kolektivní duší, měli bychom si také vysvětlit, jak k tomuto spojení dochází. Odpověď na tuto otázku můžeme najít ve třech fenoménech, kterými jsou hypnóza, nákaza a sugesce.

Základy zkoumání těchto jevů položilo lékařství. Ve druhé polovině 19. století měli lékaři na společnost a dav stejný názor jako většina intelektuálů té doby. Patologie lidu a davu se ale nesnažili léčit, ale spíše přemoci. Lékaři jako Prosper Lucas¹³⁶ a Bénédicte-Augustin Morel,¹³⁷ se zabývali dědičností a degenerací, ve kterých viděli dvě strany téhož problému, jehož hlavními představiteli byl lid a dav. Těmito lékaři se později inspirovali ostatní intelektuálové zabývající se davem – Taine, Le Bon i Zola, který zejména Lucase pečlivě studoval a jeho závěrů využíval ve svých románech.¹³⁸ Po Pařížské komuně navázal na

¹³² RUBIO, V., op.cit., s. 71.

¹³³ I když, jak jsme si již ukázali výše, označovat toto zkoumání za vědu lze jen s jistými výhradami

¹³⁴ „dans la poursuite d'une même fin sous l'empire d'une même émotion“ TARDE, G., „Foules et sectes au point de vue criminel“, op.cit., ss. 353-354 – přeložila L.B.

¹³⁵ Existenci této kolektivní duše později zpochybňuje Ortega y Gasset. Podle něj „není žádná kolektivní duše. Společnost a kolektiv je velké bezduševno.“ ORTEGA Y GASSET, J., op.cit., s. 11.

¹³⁶ *Traité philosophique et physiologique de l'hérédité naturelle dans les états de santé et de la maladie du système nerveux*, t.1-2, Paris: Baillière, 1847-1850 (Filozofická a fyziologická studie přirozené dědičnosti u zdravého i poškozeného nervového systému – přeložila L.B.)

¹³⁷ *Traité des dégénérescences physiques, intellectuelles et morales de l'espèce humaine et des causes qui produisent ces variétés maldives*, Paris: Baillière, 1857 (Studie o fyzické, intelektuální a morální degeneraci lidského druhu a o příčinách, které způsobují tyto nemoci – přeložila L.B.)

¹³⁸ Zolův cyklus Rougon-Macquartové je celý vystaven na tezi o dědičnosti a degeneraci vlivem prostředí.

Lucase a Morela i Jean-Baptiste-Vincent Laborde.¹³⁹ Na základě pozorování pařížského povstání dospěl k závěru, že lidé, kteří se účastní povstání, jsou duševně nemocní. Dav, který takové lidi velmi přitahuje, pak pouze podněcuje příznaky této nemoci.

Lékařské vysvětlení patologie pomocí dědičnosti a degenerace později plynule přešlo ve vysvětlení psychologické, které využívalo pojmů jako hypnóza a sugesce. Ani tyto pojmy však nebyly zcela nové, když je na konci 70. let 19. století začali používat Charcot a Bernheim. Za opravdového zakladatele hypnózy je totiž všeobecně považován německý lékař Franz Mesmer. Ale až díky neurologovi Carcotovi se hypnóza dostala na akademickou půdu a dočkala se úspěchu.

Charcot se věnoval studiu hypnózy v nemocnici Salpêtrière, kde zkoumal zejména hysteriky. Jiné pacienty se mu hypnotizovat nepodařilo. Proto považoval hypnózu za vyšší formu hysterie. Tím přispěl i k asociaci hysterie s ženským pohlavím, protože své pokusy prováděl nejčastěji právě na ženách. Není tedy zde zdroj spojování davu se ženami a s nestálostí, který se pak nesl napříč celým studiem davu?

Proti Charcotovi se postavil Bernheim, který tvrdil, že hypnóza není nic jiného než typ sugesce a že k ní dochází jen proto, že hypnotizovaná osoba ví, jaké fáze hypnóza má a podléhá sugesci hypnotizujícího a své vlastní obrazotvornosti. Hypnóza se tím stala psychologickým jevem a oba lékaři inspirovali nejen své následovníky na poli medicíny, ale i intelektuály zabývající se davem.

Tyto objevy spolu s aktuálními událostmi ve Francii (jako bylo hnutí generála Boulanger¹⁴⁰) přinesly nový pohled na dav. Nedalo se na něj již nahlížet jako na skupinu bláznů, dědičně indisponovaných jedinců, nebo divokých primitivů. Již nešlo ani o snahu přemoci či uzdravit dav nebo jedince, ze kterých se skládal. Tentokrát se jednalo o to, pochopit jejich podrobení se vůdci (který se ve 20. století stal názorovým vůdcem).

Jak se ke studiu hypnózy stavěli „psychologové davu“ Tarde, Sighele a Le Bon? Kriminologové Sighele a Tarde řešili tuto otázku v souvislosti s trestní odpovědností. Sighele byl pod vlivem italské pozitivistické školy, která se v otázce odpovědnosti pachatele trestného činu přikláněla k biologickému determinismu. Pachatel podle ní nemůže být za svůj čin zodpovědný, protože ho k němu vede něco, co nemůže ovlivnit. Proto se Sighele přikláněl ke studiím Charcota a hypnóze jako jevu vyskytujícímu se jen u patologicky nemocných. Druhý

¹³⁹ *Les Hommes et les actes de l'insurrection de Paris devant la psychologie morbide*, Paris: Baillière, 1872 (Lidé a povstání v Paříži ve světle chrobné psychologie – přeložila L.B.)

¹⁴⁰ Toto hnutí vzniklo ve Francii na konci 19. století okolo generála Boulanger. Skládalo se z monarchistů, bonapartistů i republikánů, a přestože každý měl jiné cíle, tím hlavním bylo svržení Třetí republiky. Pilířem tohoto hnutí byl lid a ideje vlastenectví. Poprvé se prokázala důležitá role vůdce davu. Hnutí zaniklo po nuceném útěku generála Boulanger do Belgie.

kriminolog Tarde však viděl vysvětlení kriminality ve vlivu sociálních faktorů, např. prostředí. Proto mu lépe vyhovovala studie Bernheima, podle které může být zhypnotizován kdokoli.

Podle Sigheleho člověk uprostřed davu zčásti stále zůstává sám sebou a záleží jen na něm nakolik tuto část ovládne a nepodlehne sugesci. Trestný čin v davu je podle něj tedy důkazem „jedincovi slabosti“.¹⁴¹ Sugescie tedy není všemocná, ale záleží spíše na míře patologie u konkrétního jedince. Proto Sighele rozdělil pachatele trestných činů na příležitostné a vrozené. Podle něj totiž nelze jedinci vsugerovat jakoukoli myšlenku, ale jen tu, ke které má určité dispozice - „neznámý pojem nemůže k ničemu nabádat“.¹⁴² Tarde sugesci přisuzoval větší moc a navrhl rozdělovat pachatele na ovládané a ovládající, přičemž ovládající by měli být přísněji trestáni.

Přestože byly postoje obou kriminologů téměř protichůdné, shodovaly se v názoru, že lidé jsou rozdílně náchylní ke stejné formě sugescie a že ta hraje důležitou roli v hromadných jevech. Dokonce i Sigheleho vrozené pachatele bychom za jistých okolností mohli ztotožnit s Tardeovým vůdcem a naopak. U obou pak můžeme najít jisté nesrovnalosti vzhledem k jejich hlavním tezím. Např. Tarde, který věřil v sílu sugescie a imitace v davu, tvrdil, že „dav složený z velmi čestných mužů, dokonce i pod vlivem okamžité sugescie několika sverpých vůdců, nikdy nebude souhlasit se spácháním vraždy ze zjištěných důvodů, nebo dokonce ze msty.“¹⁴³ Naopak Sighele, pozitivista, který věřil v biologickou předurčenost, prohlásil, že „to, co kazí dobré lidi je duše davu“.¹⁴⁴

Oba předešlé pohledy na sugesci a hypnózu spojil do svých úvah Gustave Le Bon. Aniž by si všímal toho, co rozdělovalo Charcota a Bernheima, nebo Tardea a Sigheleho, aniž by rozlišoval mezi sugescí a hypnózou, udělal z jedinců v davu jak zhypnotizované patologicky nemocné bytosti, tak oběti, které byly nedobrovolně pod vlivem sugescie. Jeho dílo je tak syntézou nejen obou protichůdných směrů, ale i celé dosavadní tradice zkoumání davu. Pouze Le Bon se při vysvětlení vzniku davu uchyluje ke všem třem pojmům – sugesci, hypnóze i nákaze.

Pochopit jeho argumentaci však není tak jednoduché, protože (stejně jako Tarde i Sighele) Le Bon považuje tento trojitý fenomén za něco daného, co není třeba dokazovat.

¹⁴¹ „faiblesse individuelle“ SIGHELE, S., *La Foule criminelle*, op.cit., s. 140 – přeložila L.B.

¹⁴² „idée inconnue ne suggère rien“ SIGHELE, S., *ibid.*, s. 145.

¹⁴³ „jamais une multitude composée de très honnêtes gens, même en proie aux suggestions momentanées de quelques entraîneurs féroces, ne consentira à commettre un assassinat cupide, je ne dis pas vindicatif.“ TARDE, G., „Les crimes des foules“, op.cit., s. 371 – přeložila L.B.

¹⁴⁴ „c'est l'âme de la foule qui fait que les bons se gâtent“ SIGHELE, S., *La Foule criminelle*, op.cit., s. 125 – přeložila L.B.

Přesto lze v jeho knize *Psychologie davu* najít vysvětlení vzniku davu. Podle Le Bona k tomu dochází ve 2 fázích: v první z nich osobnost jedince pozvolna mizí vlivem četných sugescí, kterým je z okolí vystavena; ve druhé se sugescie navzájem násobí (každý v davu je totiž zároveň předmětem i subjektem těchto sugescí), stanou se nakažlivými a vzájemně sdílenými. Tímto procesem se jedinci dostávají do stavu podvědomí, které je všem společné a které Le Bon nazývá „duše rasy“ (základ morálních a intelektuálních charakteristik společných každému národu).^{145 146}

Vraťme se však na úplný počátek *Psychologie davu* a na první definici davu, kterou Le Bon nabízí:

„Za jistých daných okolností – ale jenom v nich – má shromáždění lidí nové vlastnosti, které se značně liší od vlastností jedinců, kteří je skládají. Vědomá osobnost tu mizí a city i myšlenky všech jednotek jsou zaměřeny tímž směrem. Tvoří se kolektivní duše beze vší pochybnosti přechodná, která však má velmi určité vlastnosti. Z pouhého seskupení se stalo to, čemu z nedostatku dokonalejšího pojmenování říkám dav organizovaný nebo chcete-li, dav psychologický. Ten pak tvoří jedinou bytost a je podroben zákonu duševní jednoty davů.“¹⁴⁷

Mechanismus tvoření davu se zdá být jasný. Začíná rozkladem uvědomělé části osobnosti jedince. Pocity a myšlenky všech se pak orientují jedním směrem a spojují se v kolektivní duši, ve které mizí hranice jednotlivých členů davu. Tato kolektivní duše má vlastní charakteristiky, které se liší od těch, kteří měli jednotlivci. Právě tato duše je na pokraji vzniku davu v jeho jedinečnosti. Gustave Le Bon tedy vysvětloval tento přechod za pomoci nevědomí, které v davu u jedinců převládne. Jelikož je toto nevědomí společné všem příslušníkům jednoho národa, je vytvoření kolektivní duše nasnadě. Tím však vytvoření davu nekončí. Ještě je třeba, aby myšlenky a pocity všech směřovaly stejným směrem. Této úlohy se má ujmout vůdce davu, který jediný dokáže využít ovlivnitelnosti ostatních a nasměrovat jejich myšlenky kýženým směrem. Le Bon v případě vůdce rozlišuje „dvojí nákazu“:¹⁴⁸ momentální povrchní nákazu jedinců v davu a hlubší nákazu, která vyžaduje delší přípravu.¹⁴⁹

Další tradice zkoumání davu sice navazovala na myšlenky Le Bona, ale zároveň se u ní objevily pochyby ohledně jeho závěrů. Sigmund Freud použil jako úvod ke své eseji

¹⁴⁵ LE BON, G., op.cit., s. 114.

¹⁴⁶ Le Bon používá slovo *rasa* ve stejném významu jako slovo *národ* a často obě slova zaměňuje.

¹⁴⁷ LE BON, G., op.cit., s. 13.

¹⁴⁸ Tento termín používal také Tarde v článku „*Les Crimes des foules*“, op.cit., s.355.

¹⁴⁹ Tuto nákazu a práci, kterou vyžaduje, pak Le Bon popsal ve své následující knize *Psychologie du socialisme*, Paris : Les Amis de Gustave Le Bon, 1984.

Psychologie mas a analýza Já (Psychologie des foules et analyse du moi)¹⁵⁰ závěry svého francouzského kolegy, ale mezi řádky upozorňoval na jeho nepatrný přínos této problematice:

„Připouští proměnu jednotlivce v davu a popisuje ji způsobem, který je v souladu se základními předpoklady naší hlubinné psychologie, [ale] zdá se, že práce psychologie davu nemůže vést nikam.“¹⁵¹

Neskeptičtěji se Freud vyjadřuje k sugesci a nákaze, protože „vše, co nám nabízí sociologové a psychologové davu jako vysvětlení [vzniku jednoty davu], je stále to samé, i když s různým jménem: magická sugesce.“¹⁵² Přestože je odstup k tomuto pojmu jen naznačen, Freud se ve své reakci na *Psychologii davu* nejvíce věnuje vyložení nového principu vytváření davu: identifikaci. Freud nesouhlasí se sugescí z jednoduchého důvodu:

„Je nesporné, že u nás existuje tendence, když spatříme člověka v určitém citovém rozpoložení, nechat se jím také unést, ale kolikrát se nám podaří odolat tomuto pocitu a zareagovat zcela opačně.“¹⁵³

V jeho očích je sugesce „tyranie“, která nic nevysvětluje a sama vyžaduje vysvětlení. Proto Freud upřednostňoval vysvětlení za pomoci identifikace a libida. Základ davu tak podle něj lpí na citových a sexuálních vazbách. Jedinci v davu jsou vzájemně spojeni identifikací, vztahem, který „připodobňuje Já k druhým, kteří mu slouží za „vzor“¹⁵⁴. Procesem identifikace se z individuí stávají stejní jedinci, které sexuální pud přivedl k tomu, aby se vzájemně napodobovali. Tím u nich vznikla i „kolektivní duše“. Freud tedy vysvětluje dav na základě individuální psychologie. Dav podle něj vzniká uvnitř jednotlivců, v jejich Já, v procesu vytváření vzoru svého Já. Freud proto neodděluje psychologii davu od psychologie jednotlivce a dokonce později slučuje psychologii davu s psychologií prvotní tlupy (pospolitosti), jinak řečeno s teorií vůdce této tlupy. Identifikace by totiž nebyla možná,

¹⁵⁰ FREUD, S., *Psychologie des foules et analyse du moi*, in *Essais de psychanalyse*, Paris : Payot & Rivages, 2001, ss. 137-242.

¹⁵¹ „Il admet la modification de l'individu dans la foule et la décrit en des termes qui s'harmonisent bien avec les hypothèses fondamentales de notre psychologie des profondeurs, il semble bien que le travail de la psychologie des foules ne puisse mener strictement à rien.“ FREUD, S., *ibid.*, s. 143-157 – přeložila L.B.

¹⁵² „ce qui nous est habituellement offert comme explication par les auteurs traitant de sociologie et de psychologie des foules, c'est toujours la même chose, quoique sous des noms changeants : le mot magique de suggestion“ FREUD, S., *ibid.*, s. 164 – přeložila L.B.

¹⁵³ „Qu'il existe en nous, lorsque nous percevons chez un autre le signe d'un état affectif, cette tendance à s'abandonner au même affect, est incontestable; mais combien de fois nous arrive-t-il de lui résister avec succès, de rejeter l'affect et de réagir d'une manière diamétralement opposée.“ FREUD, S., *ibid.*, s. 164 – přeložila L.B.

¹⁵⁴ „rendre le moi semblable à l'autre pris comme „modèle““ FREUD, S., *ibid.*, s. 189 – přeložila L.B.

pokud by nebylo tohoto stejného vzoru. Vůdcem davu se proto budeme podrobněji zabývat v následující kapitole.

3.7. Vůdce davu

Podle Le Bona je „dav stádo, jež se nemůže obejít bez pána“ a lidé v davu vždy „pudově podléhají autoritě svého vůdce.“¹⁵⁵ Slovo „le meneur – vůdce“ mělo ještě v 17. století zcela jiný význam. „Meneur“ byl ten, kdo vedl a doprovázel urozenou dámu.¹⁵⁶ Moderní význam¹⁵⁷ dal tomuto slovu až Taine. Dufief tvrdí, že jako první¹⁵⁸ popsal v literatuře podrobně postavu vůdce Zola v *Germinalu*.¹⁵⁹ Proto využijeme pro ilustraci závěrů intelektuálů zabývajících se davem právě této knihy.¹⁶⁰

V tomto románě můžeme najít vůdců davu hned několik. Vůdcem je bezesporu hlavní hrdina románu Štěpán, před ním a po něm však vede horníky hospodský Rasseneur. Na chvíli stojí v čele davu zástupce Internacionály Pluchart a dav ovlivňuje zčásti i Souvarin. Podle Granta zobrazují tři hlavní vůdčové davu tři nuance socialistického hnutí: Souvarin představuje typ anarchisty, Rasseneur posibilisty a Štěpán autoritativního kolektivisty.¹⁶¹ My se však v naší analýze tím, co jednotlivé postavy reprezentují, zabývat nebudeme, nás zajímá spíše vztah těchto vůdců k davu. Greaves tvrdí, že ani jeden z nich nemá za cíl zlepšení situace horníků.¹⁶² Všichni jsou poháněni jen vlastními zájmy, egoismem (anebo mysticismem v případě Souvarina):

„Pro Štěpánovu ješitnost to bylo příjemné zadostiučnění, opájel se hřejivým vědomím své nové popularity: on, tak mladý a včera ještě pouhý nádeník, stojí náhle v čele a dává příkazy! Plnilo ho to pýchou, podporovalo ho to v jeho snu o blízké revoluci, v níž i on sehraje svou úlohu.“¹⁶³

¹⁵⁵ LE BON, G., op.cit., s. 84.

¹⁵⁶ FURETIERE, A., *Dictionnaire universel*, Rotterdam : Leers, 1690.

¹⁵⁷ Vůdce je osoba stojící v čele nějakého uskupení, které řídí dle svého uvážení.

¹⁵⁸ Na rozdíl od Balzaka, který se soustředil zejména na psychologickou stránku jednotlivce, na rozdíl od Huga, zaměřeného naopak na celou společnost, na rozdíl od Maupassanta a dalších spisovatelů, zabrazil Zola různé podoby vztahu mezi ovládajícím a ovládanými, mezi vůdcem a davem.

¹⁵⁹ DUFIEF, P., La figure des meneurs et l'image de la foule dans le roman français de 1870 à 1914, *Littérature et nation*, 1990, n° 1 de la 2e série, s. 22.

¹⁶⁰ Stejně jako v naší první práci zabývajících se davem v díle Émila Zoly.

¹⁶¹ GRANT, E. M., *Zola's Germinal : A Critical and Historical Study*, Amsterdam : Leicester University Press, 1962, s. 69.

¹⁶² GREAVES, A.A., L'interaction des personnages de *Germinalu*, *Les Cahiers naturalistes*, 1985, n° 59, s. 74.

¹⁶³ ZOLA, É., *Germinalu*, op.cit., s. 153.

Štěpán nemyslí na ostatní, ale jen na svůj úspěch a prospěch, který z něj bude těžit.¹⁶⁴ Je pyšný na to, že se vymanil z bezvýznamného davu dělníků a postavil se do jeho čela. Nezáleží mu na tom, co svým počínáním může způsobit, ale jen na tom, že bude důležitý a slavný. Podobně uvažuje i předešlý vůdce davu Rasseneur:

„Rasseneur byl vždycky pro rozumné požadavky. Dokonce od té doby, co se jeho bývalý nájemník stal tak populární, přeháněl Rasseneur svou teorii o možnostech pokroku a říkal, že kdo chce mít všechno najednou, nemá nakonec nic. V jeho pivní žoviálnosti se objevil osten žárlivosti, který se ještě zostřoval tím, že havíři z Voreux už k němu nechodili tak často pít pivo a poslouchat jeho rozumy; nakonec občas až zapomínal na svou zatrpklou vyhozeného horníka a dokonce se podniku zastával.“¹⁶⁵

Rasseneur (v jehož jméně můžeme slyšet i slovo „raison - rozum“) se snaží obhajovat „rozumné požadavky“, přesto i on podléhá nerozumu a žárlí na nového vůdce davu, kvůli kterému přišel o nadšené posluchače a o odbyt pro svou hospodu. Ani on tedy nemyslí na blaho horníků, ale jen na svůj zisk. Zapomíná stejně jako Štěpán, že byl jedním z dělníků, a jelikož nechce dát za pravdu Štěpánovi, dává za pravdu druhé straně, těžařské společnosti.

Ať už vede jednotlivé vůdce k ovládnutí davu cokoli, podívejme se, čím dosáhnou toho, že je dav poslouchá a následuje. K tomu nám poslouží ukázky řečnických projevů jednotlivých vůdců. V *Germinalu* se vyskytují dvě schůze horníků, ve kterých se objevují tři důležité řečnické proslovy: projev Rasseneura a Plucharta v hostinci Bon-Joyeux a Štěpánův projev v Plan-des-Dames. Můžeme si povšimnout, že při schůzce v Bon-Joyeux přistupuje Rasseneur i Pluchart k projevu před lidmi rozdílně:

„[Rasseneur] Vypadal velice dojatě, odkašlal si a zahlaholil: „Soudruzi...“ Rasseneurův vliv na havíře se zakládal na snadnosti, a jakou se vyjadřoval, a na bodrosti, s kterou jim dovedl hodiny a hodiny neúnavně vykládat. Nikdy nerozhazoval rukama, stál před nimi, těžkopádný a usměvavý, a zaplavoval je slovy, omračoval je, až nakonec všichni svorně volali: „Správně, správně, tak je to, máš pravdu!“ Avšak dnes, jakmile pronesl první slova, vytušil němý nesouhlas.“¹⁶⁶

Rasseneur je dlouholetý přítel většiny horníků, zná je a žije s nimi, proto na ně mluví kamarádským tónem. Očekává, že jeho tradiční spontánní projev bude mít u posluchačů

¹⁶⁴ Etienne odpovídá typu vůdce s vůlí okamžitou, který (na rozdíl od vůdce s vůlí trvalou, který obětuje své osobní zájmy) své vlastní zájmy sleduje a snaží se pouze davu vlichotit. (LE BON, op.cit., ss. 85-87.)

¹⁶⁵ ZOLA, É., *Germinal*, op.cit., ss. 156-157.

¹⁶⁶ ZOLA, É., *ibid.*, s. 219.

úspěch, přesto je nejistý. Dav horníků se však nechová stejně jako jednotliví posluchači, kteří chodí k němu do hospody, a působí na něj něco jiného. To si uvědomuje Pluchart, zkušený řečník, který k horníkům přistupuje opačně než Rasseneur:

„Občané,“ řekl Pluchart, „dovolte mi, abych se ujal slova.“ Nastalo hluboké ticho. Pluchart začal mluvit. Hlas se z něho dral namáhavě, sípavě, ale na to byl zvyklý [...]. Pluchart chrapot postupně rozehrával a dosahoval tak patetických efektů. Paže rozpřažené, doprovázel jednotlivá souvětí houpavým pohybem ramen a s výmluvností přímo kazatelskou nábožně klesal hlasem na konci vět, jejichž jednotvárné hrčení nakonec přesvědčovalo.¹⁶⁷

Pluchart se k horníkům obrací jako k občanům, žádá je o souhlas a dává jim tak najevo jejich důležitost. Na rozdíl od Rasseneura dává Pluchart přednost patetickým gestům, využívá svého postoje a svých rukou, aby podbarvil svůj proslov. Káže o spravedlnosti a lepší společnosti stejně jako kněz v kostele, čímž u lidí budí důvěru a pocit, že zvěstuje pravdu, neboť havíři jsou zvyklí věřit autoritě kněze. Náboženská úcta a vytržení se davu zmocní i při schůzce v Plan-des-Dames.¹⁶⁸ Tomu napomáhá hra světla a stínu:

„Štěpán zůstal na okamžik nehybně stát na kmeni. Měsíc dosud zcela nízko na obzoru osvětloval jen vrcholky větví; a zástup ponořený ve stínu se ponenáhlu uklidnil, až zmlkl. Štěpán, rovněž ve tmě, čněl nad nimi na horním konci svahu jako pruh černého stínu.“¹⁶⁹

Na počátku proslovu se ještě vše halí ve tmě, ale přesto již Štěpán vyčnívá nad svými spolupracovníky. Vůči davu má výhodnou pozici: stojí na kopci a ještě na kmeni, takže je dvojnásobně výš než zbytek lidí. Dav je zcela utopen ve tmě a tato tma symbolizuje i temno v hlavách jeho členů, do kterých ještě nepronikla žádná osvětlující myšlenka. I Štěpán je ještě černý, ale již v sobě skrývá určité světlo, protože vrhá stín na dav shromážděný pod ním. Světlo ho však v průběhu projevu zahalí zcela:

¹⁶⁷ ZOLA, É., *ibid.*, s. 220.

¹⁶⁸ Podle Le Bona mají všechna přesvědčení davu formu náboženského citu, který vede ke zbožňování domněle vyšší bytosti, ke slepému poslouchání vůdce, k bázni před mocí, k touze šířit její dogmata a k tendenci pokládat za nepřátele všechny, kdo ji neuznávají. (LE BON, op.cit. s. 49.) V *Germinalu* se tyto atributy dělí do dvou náboženských citů. Štěpán je sice zbožně obdivován, horníci ho zprvu slepě poslouchají a pokládají za nepřátele ty, co s ním nesouhlasí. Strach z něho však mají jen poté, co se sami zbaběle vrátí do práce. Strach se více objevuje ve vztahu k vedení těžařské společnosti, k „té syté dřepící modle“ (*Germinal*, s. 66). Té se horníci zcela podrobují a považují ji za vyšší bytost, šíří její dogmata, ale nestaví se proti jejím nepřátelům, jejími nepřáteli se stávají sami.

¹⁶⁹ ZOLA, É., *Germinal*, op.cit., s. 249.

„Je tedy na havířském lidu, aby si vydobyl nazpět, co je jeho; a s rozpraženýma rukama naznačil celý ten kraj tam za lesem. V tom okamžiku se měsíc stoupající na obzoru vyhoupl nad koruny stromů a osvětlil Štěpána svými paprsky. A když ho zástup, stále ještě ponořený ve stínu, spatřil takto bíle zářícího, jak náručí rozdává bohatství, znovu mu dlouze zatleskal.“¹⁷⁰

Světlo měsíce, které ozařuje Štěpána po tom, co pronesl hlavní právo a požadavek horníků, jako by tento požadavek posvěcovalo. Světlo má hypnotickou i symbolickou funkci: Štěpán, osvětlen měsícem, se odlišuje od davu v temnotě pod ním a působí jako někdo, kdo zvěstuje světlu a zářivou budoucnost. Posлуhači jsou uchváteni jeho projevem a nekriticky k němu vzhlízejí. Vůdce je ztotožněn s nositelem světla, který ozáří cestu lidu, rozptýlí temnotu a všechny povede k lepším zítřkům:¹⁷¹

„Měsíc nyní zaplavil celou mýtinu bílým světlem, ostře ohraničoval hřebeny vln tohoto moře hlav, které se čeřilo mezi vysokými šedavými kmeny [...].[...] Už necítily zimu, žár těch plamenných slov jim pronikl až do kostí. Odpoutávali se od země nesení vírou, v blouznivé naději prvních křesťanů očekávajících brzký příchod vlády spravedlnosti.“¹⁷²

Již ne pouze vůdce, ale celý dav je zalit touto zářivou budoucností a jediným tmavším prvkem celé scény jsou šedavé kmeny stromů. Dav přešel díky Štěpánovi z nevědomosti a odevzdanosti do světla naděje. Nevšímá si vnějších podmínek projevu, necítí zimu, protože ho rozechřívají plamená slova řečníka. Davu se zmocňuje náboženské vytržení, které připomíná první křesťany. Dav se stejně jako oni poprvé seznamuje s novou vírou, s novou nadějí. Dav má stejně jako oni svého vůdce, svého apoštola víry: „To už nemluvil tajemník sdružení, nyní mluvil vůdce, apoštol hlásající pravdu.“¹⁷³ Štěpán se stává nesporným vůdcem. Jemu je přisouzeno říkat pravdu a spasit ostatní:

„Lidé v něho dál věřili, kolovaly o něm záhadné zvěsti: že se jednoho dne vrátí v čele armády, s bednami zlata; a dál nábožně čekali na zázrak, až se jim vyplní jejich sen a octnou se náhle v tom novém spravedlivém státě, který jim Štěpán sliboval.“¹⁷⁴

¹⁷⁰ ZOLA, É., *ibid.*, s. 251.

¹⁷¹ Štěpán je však vůdcem ambivalentním: přestože zvěstuje světlu budoucnost, ukrývá se v něm stín jeho dědičné predispozice ke zlu, která se může kdykoli projevit. Tento stín předznamenává budoucí násilí davu.

¹⁷² ZOLA, É., *ibid.*, s. 252.

¹⁷³ ZOLA, É., *ibid.*, s. 250.

¹⁷⁴ ZOLA, É., *ibid.*, s. 345.

Odkazy na Bibli se objevují ve spojitosti s Štěpánem častěji, např. Mouquetka ho zbožňuje jako Ježíše (G, s. 272). Všichni ostatní v něj věří jako ve vyšší moc, která dokáže zázraky, tedy nastolit lepší a spravedlivější společnost, jak jim slíbil již ve svém projevu v Plan-des-Dames:

„začal stručnou historií stávkou, střídě, vědecky: fakta a nic než fakta. Zmínil se napřed o tom, jak sám neměl do stávkou chuť : ani havíři stávkou nechtěli, vyprovokovalo ji ředitelství [...] Tak tedy vypadá situace. A uvedl v číslech, jak se pokladna vyčerpala [...] Neviditelný zástup ve tmě mlčel pod tíhou těch slov, která mu svírala srdce [...] Štěpán však už pokračoval změněným hlasem. [...] A mluvil o tom, jak vykořisťovaná dělníci sami nesou na svých bedrech břímě krizí, jak jsou odsouzeni hladověti [...] Tentokrát už je míra naplněna, přišel čas, kdy si ubožáci dohnání do krajnosti zjednájí spravedlnost. Štěpán zůstal stát s pažemi zvednutými k nebi. Při slově spravedlnost proběhl davem dlouhý záchvěv a propukl potlesk [...] Štěpán se poněnáhu rozohňoval. Neměl onen dar snadné a plynulé řeči jako Rasseneur. Často mu chyběla slova [...] Avšak při tom neustálém klopýtání nalézal působivě povědomé obrazy, jimiž posluchače strhával; a jeho pohyby dělníka při práci, to, jak tiskl lokty k tělu a zase vymršťoval pěsti kupředu, jak prudce vysunoval čelisti, jako by chtěl kousat, to vše neobyčejně působilo na jeho soudruhy. [...] Štěpán se oddával opojení z popularity. Jako by ta moc, kterou má v ruce, se vtělila do těchto tří tisíc hrudí, jejichž srdce dokáže jediným slovem rozbušit. [...] „Soudruzí, slyšeli jste tady od jednoho z našich nejstarších pamětníků, o všechno zkusil, a co zkusí i naše děti, když neskončíme se zloději a tyrany!“ Štěpán hřímá, nikdy ještě nemluvil tak prudce, Jednou paží přidržoval starého Smrtku, předváděl ho jako prapor bídy a smutku, volal o pomstu. V krátkých větách se vrátil nazpět k prvnímu Maheuovi a ukázal celý jeho rod, zedřený prací v dole, vysávaný podnikem a po těch sto letech ještě hladovější než kdy předtím; a proti němu postavil penězi přečpaná břicha správní rady, celou tu smečku akcionářů, kteří se už sto let dávají udržovat jako kurvy, aby mohli žít v zahálce a tělesných požitcích. [...] Ale dnešní havíř už není ten nevědomý primitiv drcený v útrokách země. Z hloubi šachet vyrůstá armáda, bohatá úroda občanů, jejíž sémě už klíčí a která jednou za krásného slunného dne vyrazí na povrch.“¹⁷⁵

Aby Štěpán zbavil horníky případného pocitu viny za stávkou, začíná svůj projev obhajobou jejich chování. Štěpán mluví zpočátku klidně a věcně, je si jist tím, co říká a pro ilustraci používá argumenty a čísla.¹⁷⁶ Tento umírněný projev však nemá na dav požadovaný účinek. Proto Štěpán změni svůj přístup¹⁷⁷ (mluví „změněným hlasem“) a snaží se dát horníkům odpověď na jejich skrytou touhu po politické a ekonomické odplatě.

¹⁷⁵ ZOLA, É., *ibid.*, ss. 249-256.

¹⁷⁶ Etienne postupuje stejně jako Zola, snaží se být vědecký a nestranný. Ani jednomu se to však nedaří.

¹⁷⁷ Důležitým uměním řečníka je podle Le Bona schopnost odhadnout city, které vzbuzuje, a měnit řeč podle účinku, kterého dosahuje. (LE BON, *op.cit.*, s. 82.)

Uplatňuje „téma ukřivdění“¹⁷⁸ a ukazuje horníkům, že mají právo se bouřit. Používá slovo „spravedlnost“, které na ně zapůsobí a vyvolá u davu projevy souhlasu a nadšení.¹⁷⁹ Na dav tedy nepůsobí rozumné úvahy ani důkazy, ale spíše nejasné obrazy a představy.¹⁸⁰ Štěpán ve svém projevu nepředstavuje žádný promyšlený plán na nápravu společnosti, jen ukazuje její nespravedlnost a nabízí davu iluzi společnosti nové.¹⁸¹ Nepůsobí tedy na rozum posluchačů, ale na jejich emoce. Přestože není Štěpán tak schopný řečník jako Rasseneur, umí lépe manipulovat s davem.

V další části projevu se Štěpán snaží přesvědčit své posluchače za pomoci vzletných gest. Jeho postoj a gesta připomínají jednak pracujícího horníka, jednak muže připraveného k boji. Touto dvojakostí jako by legitimizoval boj horníků. Jeho projev mu zajišťuje určitou prestiž,¹⁸² díky níž ho davy poslouchají. Jediným slovem dokáže „rozbušit srdce“ všech přítomných. Štěpán používá čím dál expresivnější výrazy a gesta:¹⁸³ o těžařské společnosti mluví jako o zlodějích a katech a přirovnává je k prostitutkám,¹⁸⁴ k tomu mává starým Bonnemortem jako praporem.¹⁸⁵

V celém proslovu Štěpán opakovaně zmiňuje opozice mezi přemírou a nedostatkem, které dokazují sociální nespravedlnost, protože nedostatek se vždy týká horníků, zatímco přebytek měšťanů. Protiklad hladových a těch, kteří mají jídla dostatek, prostupuje celým *Germinalem* a Štěpánův proslov znázorňuje představu společnosti, jakou najdeme v celém románě. I jeho konec, kdy Štěpán zmiňuje armádu, která klíčí pod zemí a jednoho dne vyraší na povrch, předznamenává závěr celého románu.

Přestože to vypadá, že má Štěpán nad davem moc a ovládá ho, později se ukáže, že je spíš svědek, než aktivní vůdce a vedení davu se mu vymkne z rukou. Dufief pokládá

¹⁷⁸ „la topique de frustration“ COSSET, E., La topique du discours du Plan-des-Dames dans *Germinal*, *Les Cahiers naturalistes*, 1986, n° 60, s. 133 – přeložila L.B.

¹⁷⁹ Obecné slovo „spravedlnost“ se tak stává pojmem, který působí na horníky v průběhu celého románu. I podle Le Bona „jsou nejpůsobivější právě ta slova, jejichž smysl je nejméně vymezený.“ (LE BON, op.cit., s. 73.)

¹⁸⁰ Ve Flaubertově *Citové výchově* dav dává dokonce přednost projevu řečníka v cizím jazyce, kterému nerozumí, před Frédéricem. Toho zlostně vyžene ze sálu. (FLAUBERT, G., *L'Éducation sentimentale*, Paris : GF-Flammarion, 1985, s. 380.)

¹⁸¹ Le Bon staví ovlivnění davu na čtyřech základních prvcích: na vhodných obrazech, slovech a formulích, na předložení iluzí, na zmínce určité historické zkušenosti, která podpoří tezi řečníka, a na převaze citů nad rozumem. (LE BON, op.cit., ss. 72-83) Všechny tyto prvky se objevují i v proslovu Štěpána: využívá různých obrazů, předkládá davu iluzi spravedlivé společnosti, zmiňuje historii rodu Maheu a zaměřuje se na city zúčastněných.

¹⁸² Prestiž je podle Le Bona základním atributem vůdce davu. Je to „jakási fascinace, kterou náš duch pociťuje před určitým jedincem.“ (LE BON, op.cit., s. 93.)

¹⁸³ „Poněvadž lze dav ovlivnit jen krajními city, musí řečník, který ho chce strhnout, použít silných výrazů.“ (LE BON, op.cit., s. 33.)

¹⁸⁴ Podle Le Bona dav láká to, co lichoť jeho žádostivosti a samolibosti. Proto je v případě projevu před dělníkem třeba „hodně urážet a napadat jeho zaměstnavatele.“ (LE BON, op.cit., s. 128.)

¹⁸⁵ Prapor bídy a smutku jsme viděli v analýze ženského davu, který místo praporem mával svými hubenými dětmi.

za klíčové momenty osudu vůdce davu nejprve jeho nadšené oslavování a později jeho odvržení a pád. Jelikož dav miluje vítězné vůdce a pohrdá poraženými,¹⁸⁶ obrátí se dav nejdříve proti Rasseneurovi a poté i proti Štěpánovi. Zatímco odpor k Rasseneurovi se projevuje pouze hlasitým nesouhlasem při jeho řečnickém projevu,¹⁸⁷ odpor vůči Štěpánovi je větší.¹⁸⁸ Po neúspěchu stávký se dav vrhne na svého bývalého vůdce a snaží se ho ukamenovat.¹⁸⁹

„Nastala vřava, všichni sbírali cihly, lámali je a házeli; chtěli ho ukamenovat, jako onehdy chtěli ukamenovat vojáky. [...] Opakoval slova, jimiž je kdysi opíjel v dobách, kdy je ovládal jako věrné stádo; avšak jeho moc byla mrtvá, jen kamení mu odpovídalo.“¹⁹⁰

S neúspěchem mizí i prestiž řečníka¹⁹¹ a ani tatáž slova na dav již neplatí. Štěpán **si (?)** není jen konvenční figurou vůdce,¹⁹² ale představuje především jedinečnou postavu románu se svou vlastní minulostí a charakterem. V *Germinalu* hraje vůdce roli pouhé jiskry, která rozdmýchá revoluci, ale následnou explozi už nezvládá kontrolovat. Nemožnost ovlivnit davy se táhne celým románem.¹⁹³

Tento obraz kontrastuje s přesvědčením Taina, Tardea a Sigheleho, kteří vinili ze zločinů davu vždy jeho vůdce a tvrdili, že ostatní členové davu pouze podléhají jeho negativnímu vlivu. Neshoduje se však ani s Le Bonem, který naopak viděl ve vůdci davu záruku zamezení negativních projevů davu. Toho je však podle Le Bona schopno jen několik velkých vůdců, kteří se rodí zřídka, a ne nejnižší typ vůdce, jakým je dělník, který v hospodě „pomalu uchvacuje své druhy, vykládaje jim ustavičně jisté formulky, kterým stěží rozumějí a které budou-li uskutečněny, přivodí podle něho jisté vyplnění všech jejich snů a nadějí.“¹⁹⁴

¹⁸⁶ DUFIEF, P., op.cit., s. 31.

¹⁸⁷ Ten je podle Le Bona následkem toho, že „dav nemá pochybnosti o tom, co má pokládat za pravdu a co za lež.“ Proto je „sebenepatrnější nesouhlas nějakého řečníka ihned přijímán divokým křikem a prudkými útoky.“ (LE BON, op.cit., s. 35.)

¹⁸⁸ Podle Le Bona to souvisí s otázkou prestiže. Odpor k bývalému hrdinovi je podle něj tím větší, čím větší byla jeho prestiž. (LE BON, op.cit., s. 101.) A prestiž Štěpána byla větší než Rasseneurova.

¹⁸⁹ Dav odvrhne svého vůdce i v *Díle*, kde se však jedná o nepřímý odpor: dav se nejprve vysmívá obrazu Claudea Lantiera a později jeho dílo ignoruje úplně. Tento nepřímý nesouhlas však zasáhne hlavního hrdinu mnohem víc než kameny Štěpána a Claude spáchá sebevraždu.

¹⁹⁰ ZOLA, É., *Germinal*, op.cit., ss. 389-390.

¹⁹¹ LE BON, op.cit., s. 101.

¹⁹² jakou zobrazuje ve svých pracích Tarde či Sighele

¹⁹³ Četné proročké věty v budoucím čase dávají tušit, jak se bude děj románu vyvíjet a jak vše dopadne.

¹⁹⁴ LE BON, op.cit., s. 86.

Ať už v literatuře, historii nebo ve vědecktějších dílech zabývajících se davem, postava vůdce hrála v historii zkoumání davu vždy důležitou úlohu a všichni autoři považovali za přirozené, že dav musí být někým (nebo něčím)¹⁹⁵ veden.

Kriminologové Tarde a Sighele využívali postavu vůdce pro své teorie o odpovědnosti za trestné činy. Henry Fournial rozdělil jedince v davu na tři typy: „fanatiky nebo vůdce“, „slabé jedince, kteří snadno podlehnou vlivu prvně zmíněných“ a „zamyšlené a lhostejné“.¹⁹⁶ Le Bon pak věnoval otázce vůdce davu třetinu své *Psychologie davu*.¹⁹⁷ Freud považoval vůdce dokonce za hlavní podmínku vzniku davu:¹⁹⁸ „jedinec opouští ideál svého Já a vyměňuje ho za ideál davu, ztělesněný vůdcem davu, podstatu davu nemůžeme pochopit, budeme-li přehlížet jeho vůdce.“¹⁹⁹ Serge Moscovici na základě toho dokonce dospěl k závěru, že Freudova psychoanalýza se zabývá vůdcem a autoritou víc než čímkoli jiným,²⁰⁰ dokonce i víc než davem. To je však podle našeho názoru logické, dav totiž nikdy nebyl v centru zájmu Freudových studií.

Přestože intelektuálové zabývající se davem zmiňovali i možnou kladnou roli vůdce – např. již Aristoteles uváděl důležitou roli ctnostných vůdců a Tarde mluvil o tzv. „dobrých vůdcích“²⁰¹, existence vůdce davu zvýšila strach z davu jako takového. Na konci 19.století nepramenila obava z davu jen z toho, že se podle soudobých intelektuálů dav skládal z nemocných a primitivních jedinců, ale zejména z toho, že bylo možné tyto jedince snadno ovládat.²⁰²

Jediným, který na konci 19. století viděl vůdce davu jako osobu spíše pozitivní, která zachrání společnost před odstrašující silou davu, byl Le Bon. Jeho přáním bylo, aby se našla charismatická osoba (těšící se prestiži), která by se postavila do čela davu a díky jeho návodu dokázala energii davu ovládat. Z vůdce tak udělal osobu despotickou, tyrana, který si musí držet od davu odstup, aby mohl uspět, a zároveň zdařilého řečníka, o jehož moci se nemá diskutovat.

¹⁹⁵ Např. Freud připouští i fakt, že dav může být veden pouhou myšlenkou, názorem. FREUD, S., *Psychologie des foules et analyse du moi*, op.cit., s. 173-182.

¹⁹⁶ „fanatiques ou meneurs“, „les être sfaibles, sur lesquels l'influence des premiers agit facilement“ a „craintif et les indifférents“ FOURNIAL, H., op.cit., ss. 81-101 – přeložila L.B.

¹⁹⁷ Nepřímo se Le Bon věnuje vůdci davu v poslední kapitole první knihy, ve třetí kapitole druhé knihy a ve třech kapitolách třetí knihy. Tam podrobněji rozebírá přesvědčení a ovlivňování davu, které můžeme považovat za předstupeň studia vůdce.

¹⁹⁸ Jak jsme si ukázali v jeho vysvětlení vzniku davu, kdy se Já všech jednotlivců identifikuje s jedním a týmž předmětem – vůdcem davu.

¹⁹⁹ „l'individu abandonne son idéal du moi et l'échange contre l'idéal de la foule, incarné dans le meneur, l'essence de la foule ne saurait être comprise si l'on néglige le meneur.“ FREUD, S., *Psychologie des foules et analyse du moi*, op.cit., s. 222 – přeložila L.B.

²⁰⁰ MOSCOVICI, S., *L'Age des foules*, Paris : Fayard, 1981, s. 318.

²⁰¹ „bons meneurs“ TARDE, G., „Foules et sectes au point de vue criminel“, op.cit., s. 360 – přeložila L.B.

²⁰² Tato obava se naplnila v první polovině 20. století s nástupem vůdců jako byl Hitler nebo Mussolini.

4. Pokračování studia davu

Na předešlých stránkách jsme si vysvětlili základní koncepce studia davu s důrazem na 19. století, kdy byl dav v centru zájmu intelektuálů z rozličných oborů. Od Platóna po Aristotelovo rozdělení na *démos a plethos*, přešlo studium davu do 19. století a přes Hippolyta Taina a Émila Zolu se dostalo až do světa „vědy“. Tento zájem o dav se stejnou měrou váže i k soudobým historickým událostem, od kterých ho nelze zcela odtrhnout.²⁰³ Historie studia davu však není vrstvením a dodáváním nových poznatků k jednomu tématu, ale spíše neustálou reformulací a syntézou poznatků stávajících. Co se však se studiem davu stalo v průběhu dalšího století?

Po vydání *Psychologie davu* a po Freudově reakci na toto dílo, nastal ve studiu davu určitý zlom. Dav ustoupil do pozadí a středem zájmu se stal vůdce. Aniž by zcela vymizelo, studium davu začalo být pomalu nahrazováno studiem veřejnosti, masy a veřejného mínění. Paradoxně tedy vývoj zkoumání davu dospěl k tomu, že se toto téma stalo druhořadým a do popředí se dostaly výše zmíněné substituty davu.

4.1. Veřejnost

Pojmem veřejnost začali nahrazovat dav už na sklonku 19. století Gabriel Tarde a Scipio Sighele. Veřejnost se liší od davu zejména tím, že není závislá na fyzickém kontaktu mezi členy, které ji tvoří. Veřejnost je „zdánlivý dav“, „rozptýlený“, „uskupení výhradně duševní, jako roztroušení fyzicky oddělených jedinců, jejichž semknutí je jen myšlenkové.“²⁰⁴ Fyzický kontakt byl tedy nahrazen kontaktem duševním a dav, ve kterém se lidé tísní jeden vedle druhého, nahradila veřejnost, ve které se lidé nemusí cítit, vidět ani slyšet.

Sighele obohatil rozlišení mezi davem a veřejností o rozlišení stavu dynamického (charakteristického pro veřejnost) a statického (týkajícího se davu). Statický stav je podle něj nenormální, patologický, zatímco dynamický stav je běžný stav společnosti. Proto rozlišuje i dvě odlišné vědy zabývající se jednotlivými stavy:

²⁰³ Studium davu korespondovalo s častějšími projevy davu v soudobé společnosti. Od revolucí, stávek a dalších vzpour až po hnutí okolo generála Boulanger. K tomu se přidaly i soudobé objevy v lékařství a zájem o hypnózu, sugesci a dědičnost. Vliv na zvýšený zájem o dav mělo i všeobecné volební právo, které začínalo být v té době uplatňováno.

²⁰⁴ „une foule virtuelle“, „dispersée“, „collectivité purement spirituelle, comme une dissémination d'individus physiquement séparés et dont la cohésion est toute mentale“ TARDE, G., „Le public et la foule“, *Revue de Paris*, juillet 1898, s. 295 – přeložila L.B.

„Je něco jiného nahlížet na sociální život ze statického hlediska – z pohledu hromadné psychologie – a zabývat se jím z hlediska dynamického – z pohledu sociologie.“²⁰⁵

Absence fyzického kontaktu je základním bodem, kolem kterého vznikla celá studie o veřejnosti v průběhu 20. století.²⁰⁶ K jejímu rozvoji přispěl zejména rozvoj tisku, který neviditelně spojil čtenáře stejné knihy nebo stejných novin, a rozvoj železnice a telegrafu. Proto Tarde oponoval Le Bonovi:

„Nemůžu souhlasit se zdatným spisovatelem, doktorem Le Bonem, že tato doba je dobou davů. Jde o věk veřejnosti nebo veřejností, což je velký rozdíl.“²⁰⁷

Tarde viděl hlavní rozdíl mezi davem a veřejností v tom, že veřejnost je méně odpudivá, více angažovaná a méně zaslepená. Veřejnost je na rozdíl od davu moderní. Jelikož nezná fyzické, zeměpisné ani prostorové hranice, je to „sociální agregát budoucnosti“.²⁰⁸ Přesto však i ve veřejnosti zůstává obava z davu, protože „civilizace přeměnila dav ve veřejnost, ale veřejnost se může znovu stát davem.“²⁰⁹ I když veřejnost vznikla z davu a je jejím opakem, je možné že se znovu vrátí do svého původního stavu. Dav a veřejnost se tedy točí v kruhu:

„Le Bon, a já s ním, jsme před nedávnem tvrdili, že naše doba je dobou davů; Tarde naopak hájil fakt, že je dobou veřejnosti. Všichni jsme se částečně mýlili. Naše doba je dobou davů i veřejnosti.“²¹⁰

²⁰⁵ „Autre chose est de considérer la vie sociale au point de vue statique – c'est-à-dire faire de la psychologie collective -. Et autre chose est de considérer la vie sociale au point de vue dynamique – c'est-à-dire faire de la sociologie.“ SIGHELE, S., *La Foule criminelle*, op.cit., s. 224 – přeložila L.B.

²⁰⁶ Herbert Blumer však vymezil veřejnost jako skupinu lidí, kteří se soustředí na stejnou věc, ale mají odlišný názor na to, jak jí dosáhnout. Diskutují a směřují k rozhodnutí. BLUMER, H., *Collective Behaviour*, in *New Outline of the Principles of Sociology*, New York : A.M.Lee, 1951, ss. 178-191. Od davu se tedy veřejnost liší zejména tím, že její členové spolu nesouhlasí (neexistuje jednomyslnost) a že uvažují racionálně.

²⁰⁷ „Je ne puis accorder à un vigoureux écrivain, le docteur Le Bon, que notre âge soit l'ère des foules. Il est l'ère du public ou des publics, ce qui est bien différent.“ TARDE, G., „Le public et la foule“, op.cit., s. 294 – přeložila L.B.

²⁰⁸ TARDE, G., *ibid.*, s. 305.

²⁰⁹ „La civilisation a transformé la foule en public, mais le public à son tour peut redevenir foule.“ SIGHELE, S., *La Foule criminelle*, op.cit., s. 233 – přeložila L.B.

²¹⁰ „M.Le Bon, et moi avec lui, nous avions proclamé, il y a quelques temps, que notre époque est l'ère des foules; M.Tarde, au contraire, soutient que notre époque est l'ère des publics. Nous nous sommes tous trompés en partie. Notre époque est à la fois l'ère des publics et l'ère des foules.“ SIGHELE, S., *ibid.*, s. 232 – přeložila L.B.

4.2. Masa

Přechod davu ve veřejnost je charakteristický i nahrazením základní trojice elementů,²¹¹ které dav konstituují. Dav je nahrazen veřejností, vůdce novinářem a sugescí komunikací. Do popředí se tak dostávají hromadné sdělovací prostředky a z lidí se stává masa. Tento pojem nahrazuje ve 20. století nejen dav, ale i veřejnost (se kterými se často zaměňuje²¹²). Masa se podobá veřejnosti, ale charakterizuje ji větší míra pasivity.

Ve studiu masy se objevují stejné momenty jako ve studiu davů – sugescie, imitace, touha podřídit se apod., ale na masu je na rozdíl od davu pohlíženo jen jako na objekt, nikoliv jako na možného aktéra. Masa je manipulovatelná a neschopná jakékoli iniciativy. I podle Blumera se masa od davu liší zejména tím, že je více heterogenní, více anonymní, méně organizovaná a méně zapojená do interakce.²¹³

Elias Canetti navrácí masu do prvotního stadia. Masa pro něj znamená situaci tělo na tělo, „kompaktní masu“. Nejde však jen o fyzickou, ale i psychickou blízkost. V tom případě Canetti mluví o „psychologické mase“.²¹⁴ Podle něj je „jen málo lidí, kteří jsou schopni odolat masové „nákaze“.“²¹⁵ Ať už se jedná o masu stagnující, rychlou nebo pomalou, viditelnou nebo neviditelnou, masu povstalců, masu lidí na útěku, masu odporu nebo masu slavicí, vždy budí potřebu být následována a podřídit se jí.

I v případě masy hraje důležitou roli vůdce. Ten podle Canettiho nemá jen obyčejnou moc nad masou, ale jeho moc je nepřekonatelná a nesymetrická: „Vládce vstupuje do myslí všech, ale nikdy nenechá nikoho vstoupit.“²¹⁶ Vůdce tvoří masu tím, že dává rozkazy a lidé postupně poslouchají: „Někteří se rozpohybují, pak další, pak všichni. Náhlé šíření stejného rozkazu je přeměnění v masu.“²¹⁷

Odlíšný pohled na moc a masu zastával francouzský filozof a sociolog Baudrillard. Ten vyčleňuje masy (vlivem jejich netečnosti a pasivity) z jakéhokoli sociálního agregátu, z jakékoli existující společnosti. Masa je podle něj počátkem konce moci, protože není možné ovládat toto „prázdné“.²¹⁸

²¹¹ dav, jeho vůdce a sugescie

²¹² Například Serge Tchakhotine používá veřejnost a masu jako synonyma.

²¹³ BLUMER, H., op.cit., ss.178-185.

²¹⁴ CANETTI, E., *Masse et puissance*, Paris : Gallimard, 1986, ss.11-12.

²¹⁵ „rare sont les gens capables de résister à la „contagion“ de la masse“ CANETTI, E., *ibid.*, ss. 79-80.

²¹⁶ „Le souverain pénètre, masi il ne se laisse pas pénétrer.“ CANETTI, E., *ibid.*, s. 330 – přeložila L.B.

²¹⁷ „Quelques-uns commencent par se mettre en mouvement, puis d'autres, puis tous. La diffusion instantanée du même ordre les a transformés en masse.“ CANETTI, E., *ibid.*, s. 329 – přeložila L.B.

²¹⁸ BAUDRILLARD, J., *A l'ombre des majorités silencieuses ou la fin du social*, Paris : Denoël-Gonthier, 1982, s. 8-28.

„Všechny současné systémy fungují na základě této nejisté jednotky, [...], jejíž existence již není sociální, ale statická a jejíž jediným projevem jsou ankety.“²¹⁹

Dav, nebo to, co dřív bylo davem, tak podstoupilo další proměnu.

4.3. Veřejné mínění

Spojení mezi davem a veřejností se přenáší i do veřejného mínění. Sighele připouští, že i mínění davu se může změnit ve veřejné mínění. Nemusí se totiž šířit jen běžným způsobem – novinami, ale i pomocí davu.²²⁰

Blondiaux definoval veřejné mínění jako „soubor myšlenek a názorů sdílených určitým sociálním uskupením nebo jeho částí.“²²¹ Ve druhé polovině 18. století se veřejné mínění vymanilo ze soukromé sféry a více se spojilo s politickým životem. Nadále však zůstalo obtížné definovat nebo dokonce přesně poznat veřejné mínění.²²² Již Sighele poznamenal, že veřejné mínění představuje „v našem světě to, co Bůh na nebi: neviditelného soudce, neosobního, který vzbuzuje obavy.“²²³ Z neshodnosti poznání veřejného mínění plyne velké množství výzkumů, které se o přesné poznání názoru veřejnosti snažilo a stále snaží.²²⁴

Nový pohled na dav přinesl ve 20. století i španělský myslitel José Ortega y Gasset. Nevěnoval se však davu jako takovému, ale spíše celkovému stavu společnosti, ve které podle něj převládá „davový člověk“. Ortega y Gasset proto rozlišuje „pravé individuum“, které je schopné se samostatně rozhodovat, od člověka z davu, který „se těší z toho, že je stejný jako všichni ostatní“.²²⁵ Ve společnosti se podle něj chopily vlády davy, což vede k její krizi. Davový člověk si totiž není vědom svých povinností, ale jen svých práv, a všechny výdobytky současnosti považuje za samozřejmé. Tímto dílem se dav dostává do širšího kontextu celé společnosti a stává se plnohodnotným předmětem sociologie.

²¹⁹ „Tous les systèmes actuels fonctionnent sur cette entité nébuleuse, [...], dont l'existence n'est plus sociale, mais statique, et dont le seul mode d'apparition est celui du sondage.“ BAUDRILLARD, L., *ibid.*, s. 25 – přeložila L.B.

²²⁰ SIGHELE, S., *ibid.*, s. 271.

²²¹ „L'ensemble des idées et des jugements partagés par un groupe social ou une partie de ce dernier“ BLONDIAUX, L., *La Fabrique de l'opinion*, Paris : Seuil, 1998, s. 41 – přeložila L.B.

²²² Vznik veřejného mínění je však vysvětlován jednoduše – veřejnost čte noviny, knihy a časopisy a vytváří si o nich určitý názor – veřejné mínění.

²²³ „dans notre monde, ce qu'est Dieu dans le ciel: un juge invisible, impersonnel et qu'on craint“ SIGHELE, S., *La Foule criminelle*, op.cit., s. 213 – přeložila L.B.

²²⁴ Jejich zakladatelem byl G.H.Gallup, který v Americe založil v roce 1935 první ústav výzkumu veřejného mínění.

²²⁵ ORTEGA Y GASSET, J., op.cit., s. 10.

5. Závěr

Jak už jsme řekli výše, historie zkoumání davu je zvláštní tím, že nekumuluje vědění, ale reformuluje a sumarizuje předešlé poznatky. Proto se celou tradicí zkoumání davu nesou stejné komplikace.

Zaprvé jsou argumentace nepodložené a autoři je představují jako nezpochybnitelné pravdy. Například Tarde tvrdil, že není jasné, do jaké míry jsou davy krutější než většina lidí, ze kterých se skládají, ale důkazy o tom se prý množí.²²⁶ Tyto důkazy však nikdy nezmínil. Podobně Sighele v souvislosti s davy uvádí:

„Tato uskupení nereprodukuje – což každý ví a není třeba to dokazovat – individuální psychologii jedinců, ze kterých se skládají.“²²⁷

Zadruhé se některé definice točí v kruhu. Toho si můžeme všimnout například v případě Le Bonovi argumentace ohledně kolektivní duše davu:

„Je to jedině v této pokročilé fázi organizace, kdy se jisté nové a zvláštní vlastnosti navršují na neměnný, převládající rasový základ a vytvářejí tak zaměření všech citů a myšlenek kolektiva týmž směrem. Pouze v tomto případě se projevuje, co jsem svrchu nazval psychologickým zákonem duševní jednoty davů.“²²⁸

V úvodní definici davu je podle Le Bona tím jediným, co tvoří dav, jeho kolektivní duše.²²⁹ Zároveň však podle výše zmíněné citace kolektivní duše vzniká u jakkoli rozdílných jedinců jen tím, že jsou součástí davu a jejich myšlenky směřují stejným směrem. Tudíž dav vytváří kolektivní duši. Jestli tedy v jednom případě kolektivní duše tvoří dav a ve druhém případě dav tvoří kolektivní duši, pak dav tvoří dav, tvoří se sám. Podobně tautologické jsou i ostatní Le Bonovy explikace.

Zatřetí si výše zmínění autoři ve svých dílech protiřečí. Nejméně konzistentní je v tomto směru Le Bonova *Psychologie davu*. Uvedeme jen jeden příklad: zatímco na začátku

²²⁶ TARDE, G., „Foules et sectes au point de vue criminel“, op.cit., ss. 363-364.

²²⁷ „Ces réunions d'hommes ne reproduisent certainement pas – chacun le sait et il est inutile de le prouver – la psychologie des individus qui les composent.“ SIGHELE, S., *La Foule criminelle*, op.cit., ss. 16-17 – přeložila L.B.

²²⁸ LE BON, op.cit., s. 15.

²²⁹ LE BON, *ibid.*, s. 13.

knihy Le Bon tvrdí, že davy jsou schopny destrukce a že zničily staré civilizace,²³⁰ na dalších stránkách jsou podle něj davy naopak konzervativní. Marpeau²³¹ objevil v Le Bonově knize mnohem více problematických míst, které zde nebudeme zmiňovat, protože cílem naší práce není podrobný rozbor této knihy. Jak jsme si ukázali výše, nesrovnalosti a definiční problémy se objevují i u Le Bonových předchůdců. Z čeho tedy tyto nesrovnalosti a nesnadnost uchopení davu plynou? Není to tím, že i dav sám je složitě uchopitelný? K odpovědi na tuto otázku jsme se dostali již v naší předešlé práci zabývající se davem,²³² ve které jsme došli k závěru, že dav je jen druhem mýtu, na kterém vznikla západní civilizace.²³³

Pojetí davu jako mýtu napomáhá i Cailloisova definice mýtického zobrazení, která se shoduje s atributy davu: mýtus má stejně jako dav převahu nad představami lidí a ti si nekladou otázku o jeho přesnosti; mýtus je stejně jako dav vytvořen knihou a dostatečně rozšířen, aby se stal součástí kolektivního smýšlení.²³⁴ Dav souvisí stejně jako mýtus s neustálým opakováním: toto opakování jsme si ukázali na prolínání davu, veřejnosti a masy. Dav je tedy také mýtem, jedním ze základních prvků legendárního příběhu, mytologie, ze které vznikla západní společnost (a zejména ta francouzská) a na které dodnes spočívá. Vezmeme-li v potaz mytičnost davu, je nesnadnost jeho objektivní definice jasnější. Ať už by totiž tato definice vycházela z množství (dav jako určité množství lidí) nebo z psychologické abstrakce (dav obdařený kolektivní duší), nebyla by schopna zachytit jeho mýtickou podstatu.

Přestože se „psychologové davu“, Scipio Sighele, Gabriel Tarde a Gustave Le Bon, snažili přijít na podstatu tohoto fenoménu, nikdy se jim to zcela nepodařilo. Je to dáno jednak složitostí objektivního vymezení davu a jednak nesnadností jeho zkoumání. Ať už byl dav zobrazován jako ztělesnění temné budoucnosti (jak tomu bylo v dílech Le Bona, Tardea a Sigheleho), nebo jako předzvěst světlejších zítřků (jak tomu bylo částečně u Zoly), vždy byl považován za něco jednotného, nedělitelného a abstraktního. Dav se proto stal výjimečnou postavou, podobnou lidské bytosti. Proto dospěli všichni ti, kteří ho zkoumali, k podobným závěrům. Následkem toho studium davu sestávalo z opakování téměř stejných tvrzení.²³⁵ Jakoby existovala jen jediná verze psychologie davu založená na sociální patologii. Zjednodušeně lze podle Rubia²³⁶ říci, že základem této verze byl skutečný výskyt davů napříč

²³⁰ LE BON, *ibid.*, s. 7-8.

²³¹ MARPEAU, B., *Gustave Le Bon. Parcours d'un intellectuel*, Paris : CNRS, 2000.

²³² BOHACOVA, L., *op.cit.*

²³³ Ortega y Gasset jde ještě dál a označuje za mýtus i vědu: „Vědecká pravda je sice exaktní, ale nedostatečná [...], dát této poslední a dokonalé pravdě označení mýtus by nebylo vůbec nevhodné.“ ORTEGA Y GASSET, J., *op.cit.*, s. 16.

²³⁴ CAILLOIS, R., *Le Mythe et l'homme*, Paris : Gallimard, 1972, s. 154.

²³⁵ Přestože byla později stále sofistickovanější a vědecktější.

²³⁶ RUBIO, V., *op.cit.*, s. 50.

historií, všeobecný rámec určila antická filozofie, o obrazy ji obohatila historie a literatura a o princip hypnózy a sugesce medicína. Psychologie davu pak vytvořila syntézu všech těchto přístupů.

Problematicnost zkoumání davu souvisí i s faktem, že základní poznatky o davu tvoří součást jakéhosi „zdravého rozumu“ člověka. Každý z nás se v průběhu svého života s davem setkal a byl jeho součástí. Každý si jistě všiml, že se v davu cítí anonymnější a že se v něm lidé chovají jinak, než jsou-li sami. Každý tuší, že dav má větší sílu než jednotlivec a že s jeho pomocí se dá dosáhnout věcí, kterých by jedinec sám nedosáhl. V každém z nás je také zakořeněná obava z davu. Jak je tedy možné, že věda, od které se vědci krátce po jejím vzniku odvrátili, tolik ovlivnila naše běžné uvažování? Jakými cestami se poznatky této „vědy“ rozšířily? Dopomohla tomu určitá kultura nebo jiné sociální determinace?

Zároveň se však můžeme ptát nejen po tom, jak se „vědecké“ poznatky Sigheleho, Tardea a Le Bona z vulgarizovaly, ale i jak k nim oni sami dospěli. Nejednalo se jen o přeformulování myšlenek onoho „zdravého rozumu“? Znalost zdrojů inspirace např. Le Bonových teorií (kterými byly historické spisy a literární díla) to potvrzuje.

Dav a jeho projevy dlouhou dobu vzbuzoval zvědavost různých myslitelů. Tato zvědavost přerostla v 19. století do vědy na pomezí sociologie a psychologie – psychologie davu. Přestože se intelektuálové zabývající se davem snažili být objektivní, popisovali dav jako něco mystického. Davy jsou podle nich iracionální, spontánní, patologické a jejich chování je nepředvídatelné. Podobná označení implikují, že dav nelze empiricky uchopit. Převládá proto subjektivní pohled na tento fenomén a ne jeho objektivní vyložení.

Je však vůbec možné dav a davové chování objektivně popsat? Jaké jsou přesné důvody složitosti uchopení tohoto tématu? Podle Smelsera je to zaprvé proto (jak jsme již uvedli), že dav je považován za spontánní a nestálý. Zadruhé proto, že davové chování s sebou nese silné emocionální reakce, které brání objektivní analýze. Zatřetí se davové chování nedá (až na malé výjimky) experimentálně pojmout. Jednak proto, že je složité předpovědět, kdy se toto chování vyskytne, jednak proto, že není snadné vybrat z velkého množství projevů společnosti ty, které jsou opravdu davové.²³⁷ Proto se intelektuálové zabývající se davem uchylovali zejména k velmi dramatickým projevům davu.

Ve studiu davu je třeba se oprostít od expresivních popisů a přestat se soustředit na to, zda jsou lidé v davu iracionální, zda psychologicky degradují, či zda se navrací do primitivní nebo zvířecího stádia. Důležitější je se ptát, co se stane během davového chování

²³⁷ SMELSER, N. J., *Theory of Collective Behaviour*, London : Routledge & Kegan Paul, 1962, s. 4.

s jednotlivými složkami tohoto chování.²³⁸ Jen tyto složky se totiž dají objektivně popsat a vyložit.

V průběhu historie se z davu stala veřejnost, masa a později byl nahrazen veřejným míněním. Tento proces atomizace z hustého davu lidí v roztržitěnou veřejnost pokračuje i do dnešních dní a zásluhou internetu bude pravděpodobně pokračovat i v budoucnosti. Jaký význam má tento vývoj? Jaké sociologické závěry z něj plynou? Podobných otázek se stále objevuje velké množství. Proto si myslíme, že studium davu není překonané a je třeba se k němu vrátet, abychom mohli najít odpověď na všechny tyto otázky.

²³⁸ O to se pokusil například Neil Smelser. Vyložil chování v davu na základě procesu přidané hodnoty, který se liší pro jednotlivé typy kolektivního chování (paniku, šílenství, nepřátelský výbuch, normově a hodnotově orientované chování). SMELSER, N. J., op.cit.

6. Shrnutí

6.1. Davové chování včera a dnes:

Sociologický příspěvek ke zkoumání davu se zaměřením na frankofonní oblast a literaturu

Tato diplomová práce se zabývá sociologickým pohledem na dav a vývojem zkoumání tohoto fenoménu. Vzhledem k našemu literárnímu a frankofonnímu zaměření se soustředí zejména na Francii a zabývá se nejen zobrazením davu v dílech sociologů a psychologů, ale i spisovatelů. Cílem je analyzovat jednotlivé aspekty davu (negativní konotace davu, vůdce davu, kolektivní duši, princip nákazy aj.) v dílech autorů, jakými byli Scipio Sighele, Gabriel Tarde, Gustave Le Bon, Hippolyte Taine, Émile Zola, Sigmund Freud atd. a vyvodit z těchto analýz závěry platné pro celou historii zkoumání davu.

Zvolili jsme tedy metodu, která vychází z textu, a kombinuje analýzu s indukci a dedukci, ale která se zároveň opírá o sociologický přístup. Snažili jsme se odpovědět na následující otázky: jaký je vývoj zkoumání davu a jeho směřování? Jaké jsou poznatky o davu a zároveň limity objektivního zkoumání tohoto fenoménu? Je studium davu překonané a má smysl se k němu vracet?

Většina autorů, kterým jsme se věnovali, vychází pro svá pozorování z negativního pohledu na dav. Dav spojuje s lidem, s třídou, která budí obavy. Proto se v dílech, která napsali Sighele, Tarde, Le Bon a Taine, hromadí pejorativní označení davu a dav je spojován s nedostatkem rozumu. Zároveň je mu přisuzována vysoká citlivost a neschopnost kontroly. Z toho plyne i spojení davu s patologií a dědičností. Tyto charakteristiky vedou ke ztotožnění davu s bytostí podobnou člověku, s bytostí *sui generis*. Dav tedy může být nadán duší, kolektivní duší, která se liší od duší jednotlivců, kteří dav tvoří. Dav může být navíc zhypnotizován nebo jinak ovlivněn. Proto se klíčovou postavou ve studiu davu stává osoba, která je schopná dav ovládat, vůdce davu.

Díky analýze výše zmíněných aspektů davu jsme zjistili, že historie zkoumání davu je zvláštní tím, že nekumuluje vědění, ale reformuluje a sumarizuje předešlé poznatky. Tudiž se celou tradicí zkoumání davu nesou stejné komplikace.

Jedním z důvodů těchto komplikací je podobnost davu s mýty. Podobnost atributů davu s mýtickým zobrazením dokazuje, že dav lze považovat za druh mýtu.

Dalším důvodem je fakt, že základní poznatky o davu tvoří součást jakéhosi „zdravého rozumu“ člověka a zároveň zasahují do velkého množství disciplín – sociologie, psychologie, literatury, historie, lékařství atd., od kterých je nelze striktně oddělit.

Posledním důvodem je absence objektivního zkoumání davu, která ovšem není bezdůvodná. Nesnadnost objektivního zkoumání davu plyne zaprvé z faktu, že pro výše zmíněné autory je dav negativní, spontánní a nestálý. Zadruhé je dav spojen s emocemi a je proto nesnadné se od těchto emocí při jeho zkoumání oprostit. Zatřetí není možné davové chování experimentálně pokrýt.

V průběhu historie se z davu stala veřejnost, masa a později byl nahrazen veřejným míněním. Tento proces atomizace z hustého davu lidí v roztráštěnou veřejnost pokračuje i do dnešních dní a zásluhou internetu bude pravděpodobně pokračovat i v budoucnosti. Studium davu však není překonané a stále může přinést odpovědi na otázky soudobé společnosti.

6.2. The Crowd Behaviour Today and in the Past: Sociological Contribution to the Problematic of the Crowd Focused on Francophone Domain and Literature

This dissertation regards with sociological perspective on the crowd and his evolution. Due to our focus on literature and francophone domain, we concentrate mainly on France and consider not only the representation of the crowd in the works of sociologists and psychologist, but also writers. The objective of the dissertation is to analyse each aspect of the crowd (negative connotations, leader of the crowd, collective soul, principle of the contagion etc.) in the works of Scipio Sighele, Gabriel Tarde, Gustave Le Bon, Hippolyte Taine, Émile Zola, Sigmund Freud etc., and deduce from these analysis implications valid for the whole history of the treatment of the crowd.

We have chosen, as a method of analysis, to combine a close reading of the works with induction and deduction, but also with a sociological approach. We tried to reply on following questions: What is the evolution of the research of the crowd and does it lead somewhere? What are the knowledge of the crowd and at once the limits of their objectivity? Is the crowd theory obsolete and should we return to it?

Majority of authors, that we studied, keeps to the negative image of the crowd and they associate the crowd with the working people, a class which raises fears. That's why in the works of Sighele, Tarde, Le Bon and Taine predominates pejorative denotation of the crowd, which is linked to absence of intellect. In the meantime the crowd is associated with high sensitivity and impossibility of controlling itself, and in addition with heredity and pathology. The image of the pathologic crowd with hereditary qualities entails the fusion of the crowd with a human kind person. In consequence the crowd has a collective soul, which differs from the souls of each separate crowd's members. The crowd can be moreover hypnotised or otherwise affected. Therefore, the key person in these studies becomes the leader of the crowd.

Due to our analysis of the aspects of the crowd during the history, we found out that the evolution of the "crowd psychology" is strange, because it doesn't cumulate the knowledge like other sciences do, but it inculcates, reformulates and summarizes former findings. That's why we can find the same complication throughout the whole history of the intellectual treatment of the crowd.

The first reason of these complications is the resemblance of the crowd with a myth. The crowd belongs to the mythic representations, which is proved by the similarity of its attributes to the mythic ones.

The other reason is the fact, that the basic knowledge of the crowd is part of so called “common sense” and in addition it intervenes in many disciplines – sociology, psychology, literature, history, medicine and so on.

The last reason is the absence of objective findings of the crowd, which are difficult to obtain. Firstly, because the crowd is judged as negative, spontaneous and inconstant. Secondly, the crowd is linked to emotions and it’s hard to separate them. Thirdly, it is impossible to cover the crowd experimentally.

During the history, the crowd became the public, the mass and the public opinion. The process of the atomization of compact crowd into disintegrated public continues till these days and due to internet it will probably outlast. Thus, the studies of the crowd are not overcome and they can still give some answers to the questions of present society.

7. Bibliografie

- ARISTOTELES, *Les Politiques*, Paris: Garnier-Flammarion, 1993.
- BALZAC, H.de, *Histoire des Treize*, Paris: GF Flammarion, 1985.
- BARROWS, S., *Miroirs déformants. Réflexions sur la foule en France à la fin du XIXe siècle*, Paris : Aubier, 1990.
- BAUDRILLARD, J., *A l'ombre des majorités silencieuses ou la fin du social*, Paris : Denoël-Gonthier, 1982.
- BLONDIAUX, L., *La Fabrique de l'opinion*, Paris : Seuil, 1998.
- BLUMER, H., Collective Behaviour, in *New Outline of the Principles of Sociology*, New York : A.M.Lee, 1951.
- BOHÁČOVÁ, L., *Sociologický příspěvek ke ztvárnění davu v díle Émila Zoly*, Praha : Univerzita Karlova. Filozofická fakulta. Ústav románských studií, 2010. Vedoucí diplomové práce doc. PhDr. Aleš Pohorský, CSc.
- BROWN, R. W., Mass Phenomena, in *Handbook of Social Psychology*, vol.2, Cambridge : Addison-Wesley, 1954.
- BURKE, E., *Úvahy o revoluci ve Francii*, Brno: CDK, 1997.
- CANETTI, E., *Masse et puissance*, Paris : Gallimard, 1986.
- CLÉDAT, L., *Dictionnaire étymologique de la langue française*, Paris : Hachette, 1914.
- COSSET, E., La topique du discours du Plan-des-Dames dans *Germinal*, *Les Cahiers naturalistes*, n° 60, 1986.
- DUFIEF, P., La figure des meneurs et l'image de la foule dans le roman français de 1870 à 1914, *Littérature et nation*, n° 1 de la 2e série, 1990.
- FLAUBERT, G., *L'Éducation sentimentale*, Paris : GF-Flammarion, 1985.
- FOURNIAL, H., *Essai sur la psychologie des foules*, Paris : G.Masson, 1892.
- FREUD, S., Psychologie des foules et analyse du moi, in *Essais de psychanalyse*, Paris: Payot & Rivages, 2001.
- FURETIERE, A., *Dictionnaire universel*, Rotterdam : Leers, 1690.
- GRANT, E. M., *Zola's Germinal : A Critical and Historical Study*, Amsterdam : Leicester University Press, 1962.
- GREAVES, A.A., L'interaction des personnages de *Germinal*, *Les Cahiers naturalistes*, n° 59, 1985.
- HUGO, V., *Oeuvres poétiques, avant l'exil 1802-1851*, t.1, Paris: Gallimard, 1964.
- CHEVALIER, L., *Classes laborieuses et classes dangereuses*, Paris : Librairie Académique Perrin, 2002.
- JUROVSKÝ, A., *Duševní život v spoločenských podmienkách*, Bratislava : Osvěta, 1963.
- LABORDE, J.-B.-V., *Les Hommes et les actes de l'insurrection de Paris devant la psychologie morbide*, Paris: Baillière, 1872.
- LE BON, G., *Psychologie davu*, Praha : KRA, 1994.
- LE BON, G., *Psychologie du socialisme*, Paris : Les Amis de Gustave Le Bon, 1984.
- LORENCINI, A., *La comparaison et la métaphore dans Germinal d'Émile Zola*, São Paulo : Ciências e Letras de Assis, 1972.
- LUCAS, P., *Traité philosophique et physiologique de l'hérédité naturelle dans les états de santé et de la maladie du système nerveux*, t.1-2, Paris: Baillière, 1847-1850.
- MACHEREY, P., Figures de l'homme d'en bas, *Hermès: Masses et politique*, 1989, n°2.
- MICHELET, J., *Histoire de la révolution française*, Paris: Robert Laffont, 1979.
- MIKŠÍK, O., Psychologie hromadného chování, Praha : Univerzita Karlova, 1980.
- MOREL, B.-A., *Traité des dégénérescences physiques, intellectuelles et morales de l'espèce humaine et des causes qui produisent ces variétés maldives*, Paris: Baillière, 1857.

- MOSCOVICI, S., *L'Age des foules*, Paris : Fayard, 1981.
- NIETZSCHE, F., *Beyond Good and Evil*, New York : Random House, 1966.
- NORDAU, M., *Degeneration*, New York : University of Nebraska Press, 1968.
- ORTEGA Y GASSET, J., *Vzpouřá Davů*, Praha : Naše vojsko, 1993.
- PLATON, *Les Lois*, in *Oeuvres complètes*, t.2, Paris : Gallimard, 1950.
- PLATON, *Gorgias*, in *Protagoras et autres dialogues*, Paris : Garnier-Flammarion, 1967.
- PLATON, *La République*, Paris : Garnier-Flammarion, 1993.
- REJZEK, J., *Český etymologický slovník*, Praha : LEDA, 2001.
- RIPOLL, R., *Réalité et mythe chez Zola*, t. 1, Lille : Atelier Reproduction des Thèses, Université de Lille, 1981.
- RUBIO, V., *La foule. Un mythe républicain?*, Paris : Vuibert, 2008.
- SMELSER, N. J., *Theory of Collective Behaviour*, London : Routledge & Kegan Paul, 1962.
- SIGHELE, S., *La Foule criminelle. Essai de psychologie collective*, Paris : Félix Alcan, 1892.
- SUROWIECKI, J., *The Wisdom of Crowds*, London : Abacus, 2004.
- TAINÉ, H., *Les Origines de la France contemporaine*, t. 1-2, Paris : Éditions Robert Laffont, 1986.
- TARDE, G., „Foules et sectes au point de vue criminel“, *Revue des Deux Mondes*, Déc.1893.
- TARDE, G., *L'opinion et la foule*, Paris : Presses Universitaires de France, 1989.
- TARDE, G., „Les Crimes des foules“, *Archives d'anthropologie criminelle et des sciences pénales*, n°40, 1892.
- TARDE, G., „Le public et la foule“, *Revue de Paris*, juillet 1898.
- Velký sociologický slovník*, Praha : Karolinum, 1996.
- ZOLA, É., *Germinal*, přel. Eva Outratová, Praha : Odeon, 1970.
- ZOLA, É., *Le Ventre de Paris*, in *Les Rougon-Macquart*, t. 1, Paris : Gallimard, 1960.